

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ISSN 1303-5746

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 33

Yıl/Year: 2015

Basım Yılı: 2016

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)
JOURNAL OF FACULTY OF THEOLOGY ISTANBUL UNIVERSITY (JFTIU)

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University
Murteza Bedir (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Hüseyin Hansu

Yardımcı Editör / Co-Editor
Mustafa İsmail Bağdatlı

Yayın Sekreteri / Editorial Secretary
Ahmet Aydın

Bölüm Editörleri / Section Editors

Şükrü Özen
Abdullah Tırabzon
Abdülhameed Majeed
Ayşe Zişan Furat
Veysel Kaya
Ali Öztürk

Son Okuma / Redaction

Bünyamin Ayçiçeği
Reyhan Çorak
Mustafa Özağaç

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.), Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK (Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd. Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.), Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdettin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Kerim BULADI (Doç. Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof. Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.), İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof. Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.), Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUSOY (Prof.Dr.), Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM (Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriyâ GÜLER (Prof.Dr.), Sıtkı GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY (Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.), Ömer Faruk HARMAN (Prof. Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç. Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA (Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriyâ KURSUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç. Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhtinin MACİT (Doç.Dr.), Yurdağül MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet Yaşar OCAK (Prof. Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL (Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Haneî PALABYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof. Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.), Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERİNSU (Prof. Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULUCU (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜREK (Prof.Dr.), Mustafa USTA (Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof. Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.), Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ (Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih/İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

JFTIU is a biannual peer reviewed international journal.

Legal and scientific responsibility of the published articles belong to the author.

All rights of the published materials belong to JFTIU. These materials cannot be republished, duplicated or moved to an electronic environment partially or completely without permission.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

OSMANLI DÖNEMİ FENER RUM PATRİKLERİNİN SEÇİMİ /
THE ELECTIONS OF THE PHANAR PATRIACHS IN THE OTTOMAN PERIOD

Salih İnci
9-58

ADLİ PSİKİYATRİNİN VERİLERİ İŞİĞİNDA DİNİ SORUMLULUKLARA PSİKOLOJİK
BAKIŞ / PSYCHOLOGICAL VIEW TO RELIGIOUS RESPONSIBILITIES, IN THE LIGHT OF
THE FORENSIC PSYCHIATRIC DATAS

Ümit Horozcu
59-96

TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ BAZI DİNÎ YAYINLARIN YASAKLANMA SEBEPLERİ /
THE REASONS OF PROHIBITION OF SOME RELIGIOUS PUBLICATIONS IN THE
SINGLE PARTY ERA

Kamil Coştu
97-122

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN "KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-İ KERÎM" İSİMLİ ESERİNDE
TASAVVUFÎ YORUMLAR / SUFI INTERPRETATIONS IN HASAN BASRI ÇANTAY'S
"KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-I KERİM"

Mahmud Ay
123-146

İMAM HATİP ORTAOKULLARINDA GÖREV YAPAN ÖÇRETMENLERİN DİSİPLİN
PROBLEMLERİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ / THE OPINIONS OF TEACHERS
WORKING IN IMAM HATIP SECONDARY SCHOOLS ABOUT DISCIPLINE PROBLEMS

Mustafa İsmail Bağdatlı
147-166

ISAAC MAYER WISE: AMERİKÂN REFORM YAHUDİLİĞİNİN KURUCUSU /
ISAAC MAYER WISE: THE FOUNDER OF AMERICAN REFORM JUDAISM

Mahmut Salihoglu
167-178

KADINLARIN CEMAATLE KILINAN NAMAZLARA İŞTİRAKİ VE NAMAZLARININ
EDASI / WOMEN'S ATTENDANCE TO THE CONGREGATIONAL PRAYERS AND THEIR
PERFORMANCE OF PRAYERS

Abdullah Tırabzon
179-204

DOĞRUDAN SATIŞ YÖNTEMLERİNDEN ÇOK KATLI PAZARLAMA (NETWORK MARKETING) VE FİKHÎ DEĞERLENDİRMEİ / MULTI-LEVEL MARKETING AS A METHOD OF DIRECT SELLING FROM THE POINT OF ISLAMIC JURISPRUDENCE

Abdullah Durmuş
205-228

الاتجاه السياسي في تفسير المنار (عرض وتحليل لمجموعة من القضايا السياسية)

POLITICAL DIRECTION IN AL-MANAR INTERPRETATION (DISCUSSION AND ANALYSIS FOR A GROUP OF POLITICAL ISSUES)

Odeh Abdullah / Mahmoud Sallom
229-258

**TOPLANTI, SEMPOZYUM, ÇALIŞTAY /
MEETING, SYMPOSIUM, WORKSHOP**

“Şîa ve Hadis” Paneli,
(Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi, 18 Nisan 2015)

Seyit Ali Güşen
259-266

Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Sempozyumu
(İlmi Etüdler Derneği, 15 Şubat 2015)

Rumeysa Nurdan Akyüz
267-271

KİTAP DEĞERLENDİRMEİ / BOOK REVIEW

Ahmet Selahaddin Bey, Kabe Yollarında: Surre Alayı Hatıraları, haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 206 s.

M. Talha Çiçek
272-276

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtümüstakîm
Mecmuası

Reyhan Çorak
277-286

OSMANLI DÖNEMİ FENER RUM PATRİKLERİNİN SEÇİMİ

Salih İnci*

Öz:

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, dünya tarihinin en köklü kurumlarından birisidir. Patrikhane 1453 yılında İstanbul'un fethinden Türk Cumhuriyeti'nin ilanına kadar Osmanlı Devletine bağlı dini bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Patrikhane'nin ruhani lideri olan patriklerin seçimleri ve azledilmeleri Bizans Dönemi'nde olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde de önemli bir konu olmuştur.

Osmanlı Dönemi'ndeki Patrik seçimleri genelde Bizans Dönemi'nde oluşturulmuş olan usullere ve geleneğe göre yapılmıştır. Seçimler Ortodoks inancı açısından Ortodoks teolojinin temellendiği dini referanslara göre yapılmaktaydı. Kilise, seçimin Tanrının inayeti altında, kutsal ruhun koruması ve yönlendirmesi ile ilahi bir lütufla gerçekleştiğine inanılmaktaydı.

Her iki dönemde de patrik seçimlerine etki eden üç temel aktör bulunmaktadır. Bunlar; Patrik, Kutsal Sinod ve İmparator'dur. Ancak tarih boyunca görüldüğü üzere bunların dışında seçimlere etki eden başka faktörlerin de olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bunların bir kısmı kilise içerisinden, bir kısmı da siyasi erkten kaynaklanmaktadır. Biz bu çalışmada bahsi geçen bu faktörleri incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler : Fener Patrikleri, Ortodoks, Seçimler, Sultan /İmparator, Kutsal Sinod

Abstract:

The Elections of The Phanar Patriarchs in The Ottoman Period

The Greek Orthodox Patriarchate of the Phanar is one of the most enduring institutions in the World history. The Patriarchate had to obey to the authority of the Ottoman Empire after the conquest of Constantinople in 1453 and it has existed as a religious institution until the declaration of Turkish

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Republic in 1923. The election and deposition of patriarchs – as spiritual leader of the Patriarchate - has become an important issue in the Ottoman period as well as in the Byzantium.

Patriarch elections were performed according to the procedures and traditions shaped in Byzantine period. Elections was being done with religious references. Intermis of the Orthodox faith it was carried out with a divine protection and guidance of the Holy Spiritual so with the grace of God.

There are three main actors in both periods affects the patriarch elections ; Patriarch, the Holy Synod and the Emperor. However, besides of these main actors we should not ignore the influence of other factors like seen throughout the history. Some of them comes from the church and others from government. Inframe of this article we want to try to explain these factors.

Keywords : Phanar Patriarchs, Orthodox, Elections, Sultan / Emperor, The Holy Synod

Giriş

Dünya tarihi içerisinde varlığını uzun süre devam ettirebilen pek az sayıda kurumsal yapılardan söz edilebilir. Hiç şüphesiz bunlardan birisi de on yedi asırdır İstanbul'da bulunan ve Hristiyan Ortodoks dünyasının en önemli merkezi sayılan İstanbul Kilisesi'dir. Tarihte değişik adlarla anılmış olan bu kilise, genelde Türkiye'de "Fener Rum Patrikhanesi" olarak bilinir. Patrikhane kaynakları bu kurumu tanımlarken "Büyük İsa Kilisesi" (η Μεγάλη του Χρίτου Εκκλησία) adını kullanmaktadırlar. Kilisenin başı olan Patrik de, kendisini "İstanbul, Yeni Roma Başpiskoposu ve Ekümenik¹ Patriği" olarak tanımlamaktadır.²

Böylesi tarihi bir kurumun başı olan Patriğin seçimi, tarihten günümüze her zaman için önemli olmuştur. Konumları biraz farklı olmakla birlikte Vatikan'daki Roma Kilisesi'nin başı (Papa), yakın zamana kadar çok sık seçimlere tanık olurken, İstanbul Kilisesi çeyrek asırdır (1991'den bu güne) böyle bir seçim yaşamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı muhtemel yaşanacak seçim/seçimler için konuya dair tarihsel hafızayı hatırlatma amacı taşımaktadır.

¹ Bu gün özellikle Türk Hukuk Sistemi açısından zaman zaman tartışmalara neden olan "Ekümeniklik" konusu, daha detaylı bir çalışmayı gerektirmekte olup çalışmamızın sınırları dışında kalmaktadır. Makalemiz içerisinde yalnız olarak "Patrikhane", İstanbul'daki kiliseyi işaret etmektedir.

² *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus 2009*, (2009 Yılı Patrikhane Yıllığı), Ekdisis İkumeniku Patriarhiu, Selanik, 2009, s. 616. Konuyla ilgili Patrikhane'nin resmi web sitesine bkz. <http://www.ec-patr.org/athp/index.php?lang=en>

Bu hafızayı tamamlayan zincir; Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere üç halkadan oluşmaktadır. Bizans Dönemi, konunun tarihi ve teolojik arka planı bakımından önemli bir dönemdir. Zira Ortodoks Hristiyan teolojisi bu dönemde oluşmaya başlamış, Hristiyanlığın devletle tanışması ve ilişkisinin kilise ve kilise babalarının yorumlarıyla teolojik açıdan meşrulaştırılması bu dönemlerde olmuştur. Bu halka, ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu makalenin giriş kısmında, o dönemin seçimle ilgi temel aktörleri hakkında özet bilgi verilecektir. Zincirin ikinci halkası olan Osmanlı Dönemi makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Üçüncü halka olan Türkiye Cumhuriyeti Dönemi de yine ayrı bir çalışmada ele alınabilir. Bu dönemle ilgili yapılacak çalışmalar ve konuya dair bu gün yapılan / yapılacak tartışmalar, ilk iki dönem hakkında elde edilen verilerle daha anlamlı olacaktır.

Bütün bir kilise tarihi göz önüne alındığında patrik seçimlerine etki eden üç temel aktör karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Patrik, Kilise Kutsal Sinod'u ve siyasal erktir. Sonuncusu dönemlere göre kral – imparator - devlet başkanı gibi farklı isimlerle anılsa da, sürece etki eden en temel aktör olma özelliğini tüm zamanlarda sürdürmüştür. Ancak tüm bu zamanlarda, dönemin kendisine ait sosyal, ekonomik, siyasi ve uluslararası şartlarına bağlı olarak, bu aktörlere etki eden, gerektiğinde onları yönlendiren “diğer aktörler” de devreye girmiştir. Aşağıda Bizans Dönemindeki bu “diğer aktörlerden” özet olarak bahsedilecek, Osmanlı Dönemi'ndekiler hakkında ise mümkün olduğu kadar kronolojiye uygun olarak biraz daha detaylı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Makalemizin başlığı patrik seçimleridir. Ancak patriklik tahtındaki her bir değişim, aynı zamanda yeni bir seçim anlamına geleceği için, seçim ve her türlü değişim çalışmamızın kapsama alanı içerisinde değerlendirilmiştir.

Patrik (Πατριάρχης / Patriarhis) kelime olarak kabile reisi, aile başkanı gibi anlamlara gelmektedir. Yahudilikte İbranilerin ataları olarak bilinen Hz. İbrahim, İshak ve Yakup için bu kelime kullanılmıştır.³ Türkçe'de “Patrik” olarak bilinir. Hristiyanlıkta ise Ortodoks Kiliselerde en yüksek dini makam olan

³ A *Patristic Greek Lexicon*, (edit. G.W.H. Lampe) Oxford University Press, 1972. (First Publish 1961), s. 1051-1052.

“Patriklik” makamının sahibidir ve patriklik seviyesindeki kiliselerin de başıdır. Patrikler, piskopos rütbesindeki ruhaniler arasından seçilirler. Patriklerin ruhani önderliklerine büyük saygı duyulmakla birlikte onlar, Katolik Kilisesi’nin başı olan papa gibi yanılmaz değildirler.

Bizans Dönemi

Bizans’ta patriklerin seçimini anlamak için kilise ve devlet, (patrik ve imparator) ilişkisini hatırlamak gerekir. Zira Büyük Konstantin’le birlikte Hristiyanlara karşı yürütülen baskılara son verilmesiyle, kilise - devlet arasındaki ilişkilerde Bizans’a özgü yeni bir dönem başladı. Burada kilise ve devlet, birinin başında patrik, diğerinin başında ise kral bulunan ve her ikisi de yeryüzünde Tanrının krallığının kurulması ve inananların iyiliği için Tanrıya hizmet eden iki eşit kurum gibi görüldü. Teorik olarak bu böyle ifade edilmiş olsa da pratikte bu ilişkide imparator daha belirleyici bir konuma sahipti. Çünkü imparator, patrik gibi sadece toplumun ruhani işlerinden değil, siyasi erkin bir temsilcisi olarak dünyevi bir görevi de vardı. Sonuçta yeni dine alan açan ve ona devlet katında meşruiyet kazandıran da imparatorun kendisi idi. Şimdi de artık kilise o imparatoruna bir meşruiyet kazandıracaktı. Çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu meşruiyet sorunu konusunda yaşanan tartışmalara burada değinmeyeceğiz. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, bu konuda en etkili isim, aynı zamanda imparatorun danışmanı olan, tarihçi, teolog, piskopos Eusebius’tur (265-340). Onun özellikle teslis doktrinini açıklarken kullandığı tabi olma (*subordinationism*) doktrinini, bir şekilde siyasi otoriteye de uyarlaması, Bizans’taki din-devlet ilişkilerinin şekillenmesine önemli bir katkı sağlamıştır.⁴

Kilisenin birliğinden ve ortodoks inancının korunmasından sorumlu olan imparator, bu sorumluluğunu teolojiye karşı çıkan ihtilaflarda dini, sapkın görüşlerden korumak için Ekümenik Sinodları toplantıya çağırarak ve onların aldıkları kararları onaylayarak yerine getirmekteydi. Yine bu görevinin bir gereği olarak imparator, hem Patriğin hem de diğer piskoposların seçimi ve

⁴ Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, : Cambridge University Press, 1977, 1977, s. 24

istifası gibi olaylarda kiliseye müdahil olabilmekteydi.⁵ Dolayısıyla bir bakıma kilise, devlet tarafından meşru kabul edilmesinin karşılığında, kendi iktidar alanı olan ruhanilik konumunu, yani kutsallığını imparatorla paylaşmayı ve hatta ona en üst seviyede bir temsil vermeyi kabullenmiş oldu. Bu durum ileride tarihçiler arasında “Roma mı Hristiyanlaştı, yoksa Hristiyanlık mı Romalılaştı” şeklinde bir tartışmaya da neden olacaktı.

Bizans’ta imparatorların meşruiyet kazanmaları, patriğin elinden taç giymeleriyle mümkün olabilmekteydi. Bu da kimi zaman dirayetli bir patriğin elinde, zayıf bir imparatora karşı güç kazandıran bir koza da dönüşebilmekteydi. Patrik, imparatorun Ortodoks inancına bağlılığına dair beyan alırdı. Aksi durumda taç giydirme seremonisini yerine getirmeyi reddedebilirdi. Her ne kadar çok nadir de olsa en son çare olarak patrik imparatoru aforoz edebilirdi.⁶ Ancak güç dengeleri değiştiğinde ise, patrik de genellikle o makamda kalmazdı.

Bizans’ta ilk kez bir Patriğin elinden taç giyen İmparator I. Leon (457-474) olurken aynı şekilde bir Bizans imparatoruna taç giydiren ilk patrik de Anatolios (449-458) olacaktır.⁷ Taç giyme töreni ile birlikte ruhban sınıfından olmayan imparatorun bizzat kendisi, kilisenin koruyucusu ve hamisi olarak kısmi bir ruhanilik kazanmış ve böylelikle bir papaz gibi ruhani konularla da ilgilenebilmesinin önü açılmıştır.⁸

Patrik seçimleri de dahil imparatorların kilise ile olan hukuki durumları ihtiyaca binaen zamanla çıkartılan çeşitli kanunlarda belirtilmiştir. İlk olarak İmparator II. Theodosios’un (408-50) Codex’si, yine Jüstinianos’un (518-527) “Codex”si, III. Leon’un (717-41) “Evlogia”sı, Patrik Fotios’un katkılarıyla hazırlanan I. Vasilios’un (867-886) “Prokheiron”u, VI. Leon’un (886-912) “Epa-

⁵ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, New York : Cambridge University Press, 1968 s. 57-59; Vasilios Stavridis, “A Concise History of The Ecumenical Patriarchate”, (Trans. From the Greek George Dion. Dragas), *Greek Orthodox Theological Review*, 45 /1-4, 2000, s. 58

⁶ Runciman, *The Great Church*, s. 55, 57-58,62.

⁷ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret İşıltan), Ankara, 1999, s. 56.

⁸ Stavridis, “A Concise History of The Ecumenical Patriarchate”, s. 58.

magoge"su, V. İoannes_Paleologos'un (1347-91) kilise ile yaptığı yetki anlaşmaları bunlardan bazılarıdır.⁹

Bizans'ta kilise - devlet ilişkileri söz konusu olduğunda akla ilk gelen kavramlardan birisi "Sezaro-papizm"dir. Genellikle kilisenin tümüyle seküler yöneticilere itaati anlamına gelen bu kavramsallaştırma daha geç dönemde ortaya çıkmış olsa da, bu tür bir ilişki biçimi daha çok batı kilisesi tarafından İstanbul'daki kilise'yi itham için kullanılmıştır. Kimileri, imparatora karşı muhalif duruş sergileyebilen bazı patriklerden hareketle, İstanbul Kilisesi için böyle bir yakıştımanın uygun düşmeyeceğini söylerken¹⁰, genel kanaat Ortaçağ Bizans devlet kilise ilişkisinde "*Sezaro-papizm*"in olduğu yönündedir. Ostrogorski'nin ifadesiyle, aralarında F. Dölger gibilerinin de bulunduğu bazı araştırmacılar ise Bizans'ta kilise devlet ilişkisinin her zaman tek tek devlet ve kilise başkanlarının kişisel nitelikleri ile izah edilebileceğini söyleyerek¹¹ bir tür toptancı yaklaşımlara karşı çıkmışlardır. Bu görüşe katkı olarak bireysel niteliklerin yanında dönemselleşen özellikleri de göz önünde bulundurmak gerektiğini de hatırlamakta yarar vardır.

Burada kısaca seçimin bir diğer unsuru olan Kutsal Sinod'a da değinmek yerinde olacaktır. Kutsal Sinod, ortodoks kiliselerde kilisenin başı olan başrahabin (piskopos ya da patrik) başkanlığında, sayı değişmekle birlikte genelde İsa'nın havarilerini temsilen 12 kişiden oluşan piskoposlar topluluğudur. Patrikler bu kurulun kararı ile kilise işlerini yürütürler. Zaman zaman kilise ile ilgili ortaya çıkan konuları görüşmek üzere bu kurum yerel, bölgesel ve evrensel (*Ekümenik*) toplantılar (*Konsiller*) düzenlerdi. İlk dönemlerde İstanbul Piskoposunun, seçimi ruhban ve laiklerden oluşan bir kurul tarafından yapılırdı.¹² Altıncı yüzyıldan sonra ki seçimlerde Patrikhane'deki üst düzey görevlilerle birlikte patriklik metropolitleri, Patrikhane Kutsal Sinod toplantısında bir araya gelirler ve üç aday belirlerdi, nihai seçimi imparator sonuçlandırır. Eğer im-

⁹ J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, 1990, s. 303-310; Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s. 51, 71,148, 224,229, 510.

¹⁰ Runciman, *The Great Church*, s. 73.

¹¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s 230 (1. Dipnot)

¹² Stavridis, "A Concise History of The Ecumenical Patriarchate", s. 60

parator kendisine sunulan üç adaydan hiç birini beğenmezse onların yerine kendi adayını tercih edebilirdi.¹³

Genellikle imparatorluk tarihi boyunca Kutsal Sinod'un seçim hakkı tanınmıştır. Patriği seçen Sinod gerektiğinde Patriği azletme yetkisine de sahipti. Böyle bir durumda, imparator devriye girer ve azil konusunu tartışmak üzere Sinodu resmen toplantıya çağırırdı.¹⁴Seçim hakkı teoride her ne kadar Kutsal Sinod'a ait olsa da, istisnai durumlar dışında siyasi otoritenin belirleyici olduğunu söylemek gerekir. Zira imparatorlar inanç sorunlarını düzenlemek ve kilise önderlerinin seçimine karar vermek için, kendilerinin Tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanmaktaydılar. Dolayısıyla patriğin seçilmesinde etkili olan imparator, onun istifa etmesinde ya da azledilmesinde de etkin rol oynamaktaydı.¹⁵

İmparatorun patrikten memnun olmadığı bir durumda en makul yol, ya patriği kendi rızasıyla istifaya zorlamaktı, ya da Kutsal Sinod'un oyuyla onu tahtan indirmektir ki, eğer kilisede patriğin karşısında güçlü bir grup varsa ve patrik kilise içerisinde popüler değilse o zaman imparator için, onu Sinod'a havale etmek daha kolaydı. Fakat doğrudan görevden almak çok hassas bir konuydu. Bu şekilde Patriğin azledilmesi imparatorun problemini çözmekle birlikte sıklıkla kilise içerisinde bölünmelere yol açabilmekteydi.¹⁶ Dolayısıyla bunun Kutsal Sinod aracılığıyla yapılması daha uygundu.

Yukarıda seçimlere etki eden üç ana aktörün dışında "diğer aktörleri" de hesaba katmak gerekmektedir. Dolayısıyla seçim sürecinde imparatorun ve kilisenin tercihlerine etki eden iç ve dış dinamiklerin de devreye girdiğini görmekteyiz. Bizans'ta imparatorlar ve saray bürokrasisi, patrik tayininde, İstanbul'un rakipleri olan Roma, İskenderiye ve Antakya Kiliseleri ile giriştiği rekabette etkili olabilecek kişileri tercih ederlerdi. Ya da tam tersi, imparatorluğun son dönemindeki kiliseleri birleştirme siyasetinde olduğu gibi, imparator müt-

¹³ Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine*, s. 313; Runciman, *The Great Church*, s. 26-27; G.L. Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi* (çev. Mete Tunçay), Ankara, 1980, s. 20.

¹⁴ Runciman, *The Great Church*, s. 27-28.

¹⁵ Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, s. 18-19; Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine*, s. 313

¹⁶ Agy., s. 62

tefikler aradığında kendisini destekleyecek adalara öncelik verirdi. İmparatorlar gerektiğinde, memnun olmadıkları patrikleri Kutsal Sinod aracılığıyla istifaya zorlayıp patriklik makamında bir değişikliğe gidebilirlerdi.¹⁷ Ayrıca patrik seçimlerinde ve azillerinde imparator hanedanlarının rekabeti ve iç siyasi kavgalar da önemli bir etkendi. Genellikle Bizans geleneklerine bağlılığı ile ön plana çıkan kilise ve manastırların desteklediği patriklerin, geleneğe aykırı bir şekilde patriklik makamından uzaklaştırılması imparator üzerinde bir kamuoyu baskısı oluşturabilir ve imparatoru daha ihtiyatlı davranmaya sevk edebilirdi. Bununla birlikte ruhbanların kendi içlerindeki teolojik kavgalar da seçime etki edebilirdi. Bu nedenle devlete yakın olan kilise ile daha çok halk tarafından desteklenen manastırların rekabeti de, bu makamın kaderini belirleyebilirdi.¹⁸

Sonuçta Bizans'ta mevcut iktidarla dini otoritenin öncelikleri ve tercihleri birbirleri ile örtüştüğünde patriklik tahtındaki değişimler genelde sorunsuz atlatılmaktaydı. Ancak her ne kadar bu konuda uzun yılların getirdiği güçlü bir gelenek oluşmuş olsa da, dünyevi otorite ile ruhani otoritenin öncelikleri ve tercihleri farklılaştığında sorun ortaya çıkmaktaydı. Bu durumda eğer güçlü bir imparator varsa, nihai olarak eskisinin azli ve yeni patriğin seçimi onun kararına göre şekilleniyordu, ancak güç dengeleri az da olsa birbirine yakın olduğunda tahttaki değişimler sancılı geçiyor ve sorun genellikle tarafların karşılıklı verdikleri (geçici) tavizlerle, orta yol bulunarak, çözümlenmeye çalışılıyordu.

Osmanlı Dönemi ve Patriklerin Seçimine Dair Temel Esaslar

İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans İmparatorluğu tarihe karışırken, Ortodoks halk, Osmanlı tebası haline gelmiş, Patrikhane de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir kuruma dönüşmüştür. Böylelikle Patrikhane, daha önce hiç tecrübe etmediği şekilde farklı bir dine, İslam dinine mensup olan bir devletle, şartlarını onun belirlediği şekilde yeni bir ilişki biçimi oluşturarak varlığını devam ettirmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla oluşan bu yeni durumda Patrikhane'nin yeni "Vasilios"u (kralı) olan Fatih Sultan Mehmet ve ondan son-

¹⁷ Stavridis, "A Concise History of The Ecumenical Patriarchate", s. 58, Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s.185, 210-211, 242.

¹⁸ Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine*, s. 221,236; Runciman, *The Great Church*, s. 67-68.

raki idareciler, bu ilişki biçimini belirlerken, devletin politik çıkarlarının yanı sıra, bir Müslüman devlet olmasından dolayı, İslam'ın "ehl-i kitap"la ilgili hükümlerini dikkate almışlar ve onları "zımmi"¹⁹ statüsünde görerek hukuki çerçeveyi ona göre oluşturmaya çalışmışlardır.²⁰

Çalışmamızın bundan sonraki aşamalarında Bizans'ta olduğu gibi bu dönem de sürece etki eden ana unsurlar, Sultan (İmparator), Patrik ve Kutsal Sinod ve bunların aralarındaki ilişkilerden bahsedilecek, yeni dönemden başlamak üzere bir kronoloji takip edilerek patriklik tahtında meydana gelen bazı örnek değişiklikler ele alınacaktır. Bu yapılırken aynı zamanda sürece etki eden ve dönem dönem değişiklik arz eden diğer aktörlere yer verilecek, zamanla devletin içindeki gayrimüslimler lehine yapılan düzenlemeler neticesinde ortaya çıkan yeni durumlara da, konuyla ilgili olduğu kadarıyla değinilecektir.

Osmanlılar, aslında İstanbul'un fethinden çok daha önce Ortodoks Hristiyanları ve Patrikhane'ye bağlı birçok piskoposluk bölgelerini fiilen yönettikleri için, aslında bu konuda tecrübeli idiler.²¹ Ancak Patrikhane ve patrik için aynı şey söylenemezdi. Şimdi onlar hem kendilerini, hem de Ortodoks Hristiyanları, başka bir dine mensup (onlara göre inançsız) bir devletin ve kralın hâkimiyeti altında yaşamaya ikna etmek durumundaydılar. Bu konuya dair teolojik bir gerekçe bulmakta çok da fazla güçlük çekmediler. Zira bu durum, onların Roma Kilisesi ile birleşme kararı aldıkları Floransa Konsili'nde (1438-39) işledikleri büyük günah karşısında Tanrının bir cezası idi. Nitekim fetihten sonra Osmanlı Dönemi'nin ilk patriği olan II. Gennadius Scholarius (1454-1456, 1462, 1464) yazdığı bir mektupta dolaylı olarak bunları ve yaşanan felaketlerin nedenini dile getirecekti.²² Zaten halk da bu birleşme kararına şiddetle karşı çıkmıştı. Üstelik yeni durumda bu birleşmeye karşı olan II. Gennadius'un patrik olarak

¹⁹ Burada Osmanlı toplumunda gayri müslim unsurların hukuku, tanımlanmaları, kurumsal yapıları vb. ile ilgili konulara değinilmeyecektir, gerektiği kadarı ile atıfta bulunmakla yetinilecektir. Konuyla ilgili olarak bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul, 2004.

²⁰ Halil İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, 23/1991, s. 411-417; "Zımmi" *DİA*, cilt 44, s. 438-440.

²¹ İnalçık, *The Status of the Greek Orthodox*. 415-416.

²² Agostino Pertusi, *İstanbul'un Fethi I, Çağdaşların Tanığı* (çeviren ve notlar ekleyen Mahmut H. Şakiroğlu), s. 221-228, İst., 2004; Paraskevas Konortas, "Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial'e", *Tarihi Siyasi Dini ve Hukuki Açılan Ekümenik Patrikhane*, (Der. Cengiz Aktar), İst., 2011, s. 32-36.

seçilmesinin de bu durumun kabullenilmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Yeni dönemde Patrikhane, eski rakibi ve aynı zamanda yeni efendileri olan Türklerin de düşmanı olan Roma – Katolik dünyası karşısında, yanı başında artık güçlü bir müttefik bulmuştu.²³

Bizans döneminde patrikler genelde ruhani işlerle ilgilenmekle birlikte kimi zaman sınırlarını aşarak siyasal erkler sorunlar yaşamışlardı. Osmanlı devleti patriklere asil görevleri olan ruhani işlerin yansıra idari, mali adli, cezai ve özel (medeni) hukuk gibi seküler alanda da görevler ve yetkiler vererek onların sorumluluklarını artırdı. Patrik, imparatorluktaki tüm Ortodoks Kiliselerin en üst temsil makamı olarak görüldü ve Osmanlıya bağlı bütün Ortodoksların temsilcisi “*ethnarch*” (Milletbaşı) sıfatıyla devlete karşı sorumlu tutuldu. Sonuçta patrik Bizans döneminde olmadığı kadar haklarla, normal durumlarda ancak galiplerin ve egemenlerin sahip olacağı ayrıcalıklı haklara ve yüksek prestije sahip oldu.²⁴ Dolayısıyla bu Patrikhane için yeni bir tecrübe idi. Bu, belki bir bakıma imtiyazdı ama bir yönüyle de yeni bir yükü. Konuyla ilgili imtiyazları farklı yorumlayan kimi Yunanlı araştırmacılar, bu durumun Patrikhane’yi dini ve ruhani derinlik yerine, kilisenin daha çok dünyevileşmesi ve sekülerleşmesine zemin hazırladığını iddia etmişlerdir.²⁵ Yeni şartlarda patriklik makamında bulunan kişi, elde ettiği statü ile daha önce dağınık olan tüm Ortodoksların şimdi tek temsilcisi olmuş ve Ortodoks birliğini sağlamış gözüküyordu. Bu bir bakıma Bizans’ın ilk asırlarında yaşanmış, ama kilise içi teolojik tartışmalar ve akabindeki İslam fetihleri ile dağılmış olan Doğu Kiliselerinin birliğini yeniden sağlamış oluyordu.²⁶ Dolayısıyla böylesine geniş hak ve so-

²³ Georgiades Arnakis, “The Greek Church of Constantinople and The Ottoman Empire”, *The Journal of Modern History*, Vol 24, No 3 (Sep., 1952) s. 236; Kemal H. Karpat, *Ottoman Views and Policies Towards The Orthodox Christian Church*, *Greek Orthodox Theological Review*, Volume 31, No. 1-2, Brookline 1986, s. 138-139.

²⁴ İnalçık, *The Status of the Greek Orthodox*, s 407-408; Karpat; “*Ottoman Views*”, s. 142;

²⁵ Yeni Dönem Patrik Devlet ilişkilerine farklı bir bakış için bkz. Paraskevas Konortas, “Osmanlı İmparatorluğu’nda En Üst Düzey Ruhban Sınıfının ve Özellikle Patriğin Konumu Üzerine Bazı Hipotezler (1453-1923)”, *Ortodoksia* (II. Periyot) Yıl 7, sayı 3, Selanik 2000 (Temmuz-Eylül), s. 461-480.

²⁶ Osmanlı’nın tüm Ortodoksları birleştirmeyi başardığını söyleyen Karpat, böylece Osmanlı’nın iki ayrı inanç sistemindeki Ortodoksların hamisi olduğunu söyler. Buna göre Hristiyan Ortodoksları Katoliklere karşı korurken, Müslüman ortodoksları (Sünniler) da Şiiliğe karşı korumuştur Kemal Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İstanbul, 2004, s. 97.

rumluluklara sahip olacak olan Patriğin seçimi yeni dönem içinde elbette önemli olacaktır.

Fetih gerçekleştiğinde, patriklik makamı boştu. Fatih yaptırdığı tetkikat neticesinde bu makam için en uygun kişinin Gennadios Scholarios olduğunu öğrendi. Gennadios,²⁷ aynı zamanda Katoliklerle birleşmeye karşı olduğundan, Fatih'in dış siyaseti için de uygun bir isimdi. Nitekim onun seçimine papalık tepki göstermişti.²⁸ Kutsal Sinod'un Gennadios'u seçmesini müteakip Fatih bu seçimi onayladı. Bundan sonra da Osmanlı Sultanları Kutsal Sinod'un seçimini patriklere verilen bir beratla²⁹ daima onaylamışlardır.³⁰ Gennadios'un seçiminde Kutsal Sinod'un etkisi çok net değildir. Zira savaş sonrası ortamda Sinod'un toplanması bir problem olmuş olabilir. Ayrıca fetih öncesi kilise, "union"cular (birleşme yanlıları) ve karşıtları şeklinde ikiye ayrılmıştı. Üstelik bir kısım ruhbanlar da şehri terk etmişlerdi. Bu konuya dikkat çeken Runciman, o anki Kutsal Sinod'la ilgili elimizde bir bilgi olmadığını, muhtemelen bu Sinodun, görevleri patrikliğin boş olduğunu bildirmek olan ve Sultanın isteğiyle Gennadios'un seçimini gerçekleştirmek üzere mevcut ruhbanlardan oluşturulan bir metropolitler topluluğu olabileceğini söylemektedir.³¹ Karpat ise Gennadios'un usulüne uygun bir organ tarafından seçilip Sultan tarafından patrik olarak kabul edildiğini, dolayısıyla Patriğin Sultan tarafından atanmadığını, bilakis Sinod tarafından seçildiğini, akabinde padişah tarafından onaylandığını söylemekte-

²⁷ II. Gennadios hakkında geniş bilgi için bkz Konstantin Bonis, "Gennadios II. Scholarios" *Thiriskef-tiki ke İthiki Engiklopedia* (ΘΗΕ) Atina, 1964, c.4, s. 274-289.

²⁸ Zira Papalık, 1438-1439 Ferrara-Floransa Konsili'nde İstanbul Kilisesi ile varılan anlaşmayla Ortodokslar üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştığı için, birleşme karşıtı olan Gennadios'un Hristiyan düşmanı bir imparator (Fatih Sultan Mehmed) tarafından tayin edildiğini ve meşru olmadığını savunuyordu. Bu nedenle 1451'de İstanbul'u terk edip Roma'ya giden sabık Patrik III. Grigorios Mammas'ı (1443-1450) Patrik olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla 1506'ya kadar Roma, İstanbul'dan ayrı kendisinin meşru saydığı bir kişiyi İstanbul Patriği olarak atamaya devam etti. Böylece bir süre İstanbul Kilisesi adına tahtta hak sahibi olduğunu iddia eden ve birbirlerini tanımayan iki rakip rahip bulunuyordu. Konuya dair o dönemlerde yapılan tartışmalar için bkz. Konortas, "Tarihi Üzlaşmadan Entente Cordial'e", s. 37- 40.

²⁹ Bu arada Fatih'in Gennadios'a verdiği "Berat"ın aslı korunamadığı için sonraları böyle bir beratın ve Rum Ortodokslara verilen femanın varlığı ve mahiyeti sürekli bir tartışma konusu olmuştur. İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox, ", s. 416-419; Runciman, *The Great Church*, s. 170.

³⁰ İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox, ", s. 416; Pertusi.s. 221.

³¹ Runciman, *The Great Church*, s. 169.

dir.³²Bizans kroniklerine dayalı olarak yapılan kimi çalışmalarda da Kutsal Sinod'un adı anılmaksızın Sultanın patriği kendi usullerine göre seçmeleri için ruhbanı emir verdiğini, seçime müdahil olmadığını (bu arada Sultanın onayını da zikretmeden) sonuçta Ortodoks kilisesinin teşkilatına dokunmadığını söyleyerek Kutsal Sinod'a işaret etmektedirler.³³

Seçilen Patriğe uygulanan tören Bizans'takinden pek farklı olmamıştır. Şahıslar değişmiş olsa da gelenek aynen devam ettirilmiştir. Saraya davet edilen Patriğe Fatih tarafından patriklik nişanı sayılan cübbe, asa ve kutsal haç verilmiştir. Bundan başka Sultan yeni patriğe bir takım ihsanlarda da bulunmuştur. Dini takdis töreni yine adet olduğu üzere Ereğli Metropoliti tarafından yapılmış, ancak takdis töreni Ayasofya yerine Kutsal Havariyyun Kilisesi'nde icra edilmiştir. Gennadios, Sultan'ın hediye ettiği atla tören eşliğinde kendisine tahsis edilen bu günkü Fatih Camiinin bulunduğu yerdeki Havariyyun Kilisesi'ne uğurlanmıştır. Akabinde de Fatih Sultan Mehmet'le doğrudan ilişki kurma hakkı verilerek bir makama gösterilmesi gereken azami saygı gösterilmiştir.³⁴ Belki bu muamele kimi Bizans imparatorlarının güçlü oldukları dönemlerdeki gerek İstanbul, gerek çevrelerindeki diğer patriklere ve gerekse kimi zamanlarda Romalı Papalara karşı uyguladıkları ya da aynı asırlarda İspanya Katolik krallarının Müslüman ve Yahudi din adamlarına karşı gösterdikleri şiddet yanlısı politikalarla karşılaştırılınca daha iyi anlaşılacaktır.

Fethi takip eden sonraki yıllarda da bu geleneğe uygun olarak seçimler, seçim komisyonu tarafından kilise hukukuna uygun olarak sonuçlandırılırdı. Bu komisyon toplantısına başrahipler, yakın yerlerde yerleşik olan Sinod üyeleri, papazlar, Patrikhane'deki görevli memurlar, halktan seçkin kimseler (arhonorlar), umumi kayyumlar (temsilciler) ve esnaftan seçkin kimseler katılırdı. Do-

³² Karpat, "Ottoman Views", s. 132-133.

³³ Bkz. Aurel Decei, "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet İçin Yazdığı Ortodoks İtikad-Namesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1953, s. 100-104 (dipnotlarla birlikte). Yazar bu çalışmasında Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine yeni Patrik II. Gennadios'un kaleme aldığı Ortodoks kredonun tenkitli neşrini yapmıştır. Konuya dair bir başka çalışma için bkz. Rağıp Özdem, "Gennadios'un İtikadnamesi", *Ülkü*, Cilt 10, Sayı 60, Ankara 1938, s. 529-540.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, 7.basım, s. 157-159; Decei, 102-103; Runciman, *The Great Church*, s. 169.

layısıyla seçim toplantısına hem ruhbandan hem de laiklerden katılım olurdu. Yine bu toplantıya bazen sabık patriklerle, doğu kiliselerinden gelen başrahiplerin de katıldığı olurdu.³⁵ Seçime genel katılım bu şekilde iken zamanla bunların daha düzenli hale getirilmesine yönelik çabaların bir sonucu olarak ortaya çıkan 1862 tarihli Patriklik Nizamnâmesi'nde, detaylı bir şekilde açıklanacaktır.³⁶

Konortas, Osmanlı'da bilinen ilk patriklik beratının 1483'de Patrik I. Si-meon için verilmiş olduğunu, burada, seçimde Sinod'un yetkisinin kabul edildiğini söyler. Yine aynı kaynak 1525'de Patrik I. Yeremya'ya verilen beratta ise Sinod'dan bahsedilmediğini söyler.³⁷ Kilise kaynakları da fetihten takriben yirmi yıl kadar sonra Sultanın bir hatıyla Patriğin seçimi ve azli konusunun Sinod başrahipleri aracılığıyla olacağını belirtildiğini ifade etmektedirler. Ayrıca bazı dönemlerde örneğin 1545 yılında, 1593 yılında ve 1600 yılında uzaklık ve sık patrik değişikliklerinden dolayı (seçimi veya azli gerçekleştirecek) Sinod'un toplanmasında sorunlar yaşandığı da olmuştur. (Muhtemelen tüm sinod üyelerinin toplanamadığı bu tür arızı durumlarda, mevcut piskoposlarla yetinilmiş olabilir) Boşalan patriklik tahtı için aday belirlemede Ereğli, Kizikos (Kapıdağı), İzmit, İznik ve Kadıköy metropolitlerinden oluşan ve "Gerondoslar"³⁸ olarak bilinen beş metropolitin seçimde etkileri büyüktü. Adet olduğu üzere seçim üç aday arasında olur ve en çok oyu alan aday "axsios" (layıktır, hakkıdır) sözleri ile ilan edilirdi. Bütün bu seçim süreçleri seçim için oluşturulan, İstanbul ve civarındaki başpiskoposların katıldığı büyük katılımlı "Endemusa Sinodu" (yerleşiklerin sinodu) tarafından yönetilirdi. Seçimler daima patriklik kiliselerinin yer aldığı bir yerde yapılırdı. Örneğin İstanbul'da Arnavutköy'deki Başmelek Kilisesi (*Asumaton Megalu Revmatus*) Fener'deki kilise

³⁵ Vasilios Stavridis, *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu 1453-Simeron*, Ekdotos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 1987, s.59..

³⁶ *Düstur*, I. Tertip, C.II, s. 904-905.

³⁷ Konortas, "Osmanlı'da Patriğin Konumu", s. 475.

³⁸ Bunlara daha sonra Kayseri, Efes, Terkos gibi başka metropolitler de ilave edilecektir. "Endemusa Sinodu'nun" daimi üyeleri olan Gerondoslar özel haklara sahiptiler. Bu Gerondoslar, patriklik tahtı için adayların seçimi yanısıra diğer piskoposluk seçimlerinde de etkiliydiler. Bunların etkileri Umumi Nizamnâme ile sınırlandırılacaktır. Yerontik metropolitleri, Patrikhane metropolitlerinin kıdem sıralamasında ilk başlarda gelmeye devam etseler de bu artık daha ziyade sembolik bir değer ifade edecektir. Stavridis, "A Concise History of The Ecumenical Patriarchate", s. 87.

bunların önde gelenleri arasında yer alırdı. Ayrıca Edirne'deki kilisede de seçim yapılan kiliseler arasında yer almaktaydı.³⁹

Genel olarak Osmanlı Dönemi'nde de seçimler Bizans'ta oluşan kilise geleneğine göre yapılırdı. Seçimleri Kutsal Sinod üyeleri gerçekleştirirdi. Seçilen aday hükümdar tarafından onaylanırdı. Resmi prosüdür böyle olmakla birlikte bazen siyasi otorite seçilmesini istediği adayı öncesinden işaret edebilirdi. Seçimi gerçekleştiren Kutsal Sinod, başlarda sadece metropolitlerden oluşurken zamanla, bazen Patrikhane yüksek görevlilerinin de bu Sinod'a katıldıkları görülmüştür. Fetihden sonra ise bunlar resmen Sinod'a katılmışlar, bu da Sinod'un kurumsal önemini artırmıştır. Sinod, oybirliği ile bir patriği azletme hakkını korumuştur. İlave olarak Sinod'un desteği olmadığı sürece patriklik kararları bağlayıcı değildi. Dolayısıyla patrik, Sinod'un başkanı olmaktan öteye geçmiyordu. Bu durumda güçlü ve popüler patrikler Sinodu toplamakta zorluk çekmezken, aksi durum ise onun konumunu zayıflatmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Runciman, siyasi yöneticilerin, Patrikhane işleyişine doğrudan müdahale etmeseler de, üyeler aracılığıyla istediklerinde Sinod üzerinde etkili olabildiklerini söyler.⁴⁰ Karpat ise Sinod'un güçlü bir geleneğe sahip olduğunu, keyfi kararlarla hareket edemeyeceğini söyler.⁴¹ 1862'deki yeni Nizamname ile birlikte Kutsal Sinod'un yanında ayrıca laik üyelerin de katılımıyla oluşturulan "Karma Meclis", Kutsal Sinod'un, dolayısıyla ruhbanın etkisini azaltacaktır. Stavridis, Sinod'un etkili olduğu fikrine katılmaz, ona göre on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar tam olarak düzenli bir Sinod rejiminin olmaması nedeni ile patrik, kilise yönetiminde mutlak bir otoriteye sahiptir. Bu dönemde Patriğin yanında sadece resmi kilise görevlileri vardır ama o, gerçek gücün sahibidir ve hatta *Endemusa Sinodu*'ndan da güçlüdür. Dolayısıyla en azından 18. yüzyıla kadar patrikler, bütün kilise işlerini mutlak otoriteleri ile yönetmişlerdir, der.⁴²

Konortas ise patrik seçimlerinde kilise kanunlarının ve Kutsal Sinod'un etkilerinin Türk idareciler tarafından göz ardı edildiğini, Patriğin tayin ve azil-

³⁹ Vasilios Stavridis, *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu (1435- Simeron)*, s.59-60.

⁴⁰ Runciman, *The Great Church*, s. 173.

⁴¹ Karpat, "Ottoman Views", s. 143-144.

⁴² Stavridis, "A Concise History of The Ecumenical Patriarchate", s. 86.

lerinin hükümdarın takdirinde olduğunu, dolayısıyla kilise geleneğinde ki prosüdürlerin göz önüne alınmadığını, bunun en azından on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar bu şekilde olduğunu söyler. Ona göre patriklik yapmak, bir nevi “devlet işi” olduğundan Osmanlı iktidarının yarattığı, ihsan ettiği ve gerekli gördüğünde geri aldığı bir mevki idi. Bu bakımdan patrik ve diğer üst ruhban, gücünü bir bakıma temsil ettiği siyasi otoriteden almaktaydı.⁴³ Benzer görüşleri İngiliz seyyah Sir Paul Ricaut, 1678’de yazdığı “*The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christ 1678*” adlı eserinde “Patriklik seçimi piskoposlardan ziyade Türkler tarafından verilmiş bir makamdır” der ve Hristiyanların çok acınacak durumda oldukları temasını işler.⁴⁴Bu bakış açısı genelde Patrikhane’nin Osmanlı elinde baskı altında tutulan uysal bir araç olduğu tezini işlemektedir.

Tanzimat ile birlikte seçimlerde bazı yeni düzenlemelere tir.⁴⁵Buna göre patriklerin kaydı hayat şartıyla seçilmeleri, diğer ruhbanla birlikte devlete bağlılık yemini etmeleri ve kendilerinin maaşa bağlanmaları gibi bir takım yenilikler kanunla kayıt altına alınmıştı.⁴⁶Akabinde 1861 ve 1865 yılları arasında Osmanlı’daki gayrimüslimlerle ilgili düzenlemeler yapıldı. 1862 tarihli Patriklik Nizamnâmesi’nin on üç maddelik ilk faslında seçim şekli detaylı olarak açıklanmıştır. Buna göre patriklik makamında bir boşluk olunca Ruhani ve Karma Meclis tarafından geçici bir patrik vekilinin seçilerek hükümete bildirilmesiyle seçim süreci başlamış olurdu. Bundan sonra Patrikhane’ye bağlı İstanbul içindeki ve taşradaki tüm metropolitlerden vasıfları taşıyan piskopos adaylarının isimlerini yazılı olarak İstanbul’a göndermeleri istenir. Yine önceden belirlenen seçime katılacak olan ruhban ve laik üyelerin de belirlenen günde İstanbul’da olmaları istenirdi. Tayin edilen seçim gününde Patrikhane’ye ulaşan aday isimleri açılır. Listeye gerekirse Ruhani meclisin üçte bir çoğunluğun tekliyle yeni adaylar da ilave edilebilirdi. Listedeki tüm isimler hükümete gönderi-

⁴³ Konortas, “Osmanlı’da Patriğin Konumu”, s.469-471.

⁴⁴ Naklen, Runciman, *The Great Church*, s. 204.

⁴⁵ Patrik seçimleri de dahil olmak üzere patriklik makamında meydana gelen değişikliklere dair belgeler, Gayrimüslim Cemaatlere Ait Defterler arasındaki *Şurât-ı Mîlel-i Muhtelif Defterleri* arasında bulunmaktadır. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Komisyon), İstanbul 2010, s. 46.

⁴⁶ Ali Akyıldız, “Tanzimat” *DİA*, 40/6.

lır, hükümet listeden patrikliğe uygun isimleri çıkartıp listeyi geri Patrikhane'ye iade eder, gelen listedeki isimler, seçim meclisini oluşturan (ve özellikleri üçüncü fasılda detaylı olarak açıklanan) ruhban ve halktan üyelerin gizli oyuyla üçe indirilirdi. Akabinde bu üç kişinin ismimin yazılı olduğu belge, Ruhani Meclis üyeleri ile birlikte alınıp kiliseye götürülür, sonra Meclisi Cismani üyelerinin de hazır olduğu (muhtemelen pasif gözlemci olarak) bir ortamda, kilise geleneğine uygun olarak Kutsal Ruhtan yardım talebinde bulunularak söz konusu üç kişi arasında yapılan gizli oyla biri patrik seçilir, seçim sonucu hükümete bildirilirdi. Akabinde hükümetten gelen davetle patrik seçilen kişi padişahın huzuruna çıkararak⁴⁷ resmen bu görevi alır, sonrasında da mutat olduğu üzere yapılan bir dini merasimle yeni patrik makamına otururdu.⁴⁸ Osmanlı'da genel teamül, yukarıda bahsedildiği gibi seçimin "*cemaat-i metropolitan ve rüesa-yı millet*"in kararıyla olması, devletin de bunu tayin etmesi şeklinde olmuştur. Nadiren cebren patrikliğe tayin olanlar da olmuştur.⁴⁹ Bu Nizamnâme ile ilgili en önemli yenilik, "Karma Meclis" (rüesa-yı millet) adıyla seçim sürecine laiklerin de katılımının sağlanmış olmasıdır.

Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde de devlet patrik olmasını sakıncalı gördüğü kimselerin adaylığını onaylamamıştır. Zaman zaman hükümetten Patrikhane'ye gönderilen emirlerle seçim için mazbatada adı geçen bazı metropolitlerin bu mazbatadan ihraçlarıyla yerlerine diğerlerinin seçilmesi istenmiştir.⁵⁰ Bazen de patrik seçimlerinde kimi isimlerin seçim listesine yazılması veya listeden çıkarılmaması talebi de hükümete iletilmiştir. Örneğin 1894 ve 1896'da seçimlerde sabık Patrik İoakim için böyle bir talebin olduğu vakidir.⁵¹

İlk yıllarda patrikler, keşiş ve rahipler arasından olurdu. Örneğin ilk sekiz patriğin biri keşiş (*monahos*), diğer yedisi hem ruhban hem keşiş (*İeromonahos*) olan ruhbanlardan idi. Ancak II. Niphon'dan itibaren (1483 ve sonrası)

⁴⁷ Patrikler 1657- 1834 yılları arasında imparator yerine sadrazamların önünde tahta çıkmışlardır.

⁴⁸ *Düstur*, I. Tertip, C.II, s. 902-904.

⁴⁹ Kenanoğlu, s. 172-173.

⁵⁰ MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları)102, / 41, 18.Safer1 319 /1901.

⁵¹ Y.EE.(Yıldız Eas ve Sadrazam Kamil Paşa)38 / 85, 14 Cemaziyülahir /1312 (13 Aralık 1894).

metropolitlerden olması bir gelenek haline geldi. Aynı zamanda İskenderiye ve Kudüs Patrikleri ile Atina ve Sina Kiliselerinden de Fener Patrikliği'ne seçilenler de vardı. Bu dönemde Bizans'ta olduğu şekliyle laiklerden (ruhban olmayanlar) olup da patrikliğe kadar yükselen bir isme rastlamıyoruz.⁵²

Yeni Patriklik Nizamnâmesi'nin ikinci faslında patrikle ilgili şartlar da üç maddede özetlenmiştir. Buna göre; patriğin piskopos rütbesine sahip, olgun, en az yedi yıl aralıksız bir makamda görev yapmış, dini ve dünyevi ilimlerle mücehhez, hükümetin ve milletin güvenini kazanmış ve en azından babasından beri Osmanlı tebaası olması şartları aranmıştır.⁵³ Burada en göze çarpan özelliklerden birisi güvenilir ve devlete sadık olma şartıdır. Zamanla içerde ve dışarıda yaşanan olaylar, özellikle dış unsurların kendi çıkarlarına uygun bir patrik seçtirme gayretleri böyle bir şartın haklılığını gösterecektir. On beş, on altı ve on yedinci yüzyıllardaki (ör. 1525, 1626 beratları gibi) beratlarda sadakatten bahsedilmemiştir. Zira bu zaten zımnen var olan bir konudur. Ancak 18. yüzyıl beratlarında, örneğin 1757 tarihli beratta açıkça devlete ihanet etmeme şartı zikredilmiştir.⁵⁴

Patrikler genelde "kaydı hayat şartıyla" seçilirlerdi. Ancak bu onların dokunulmaz ve sorgulanamaz oldukları anlamına gelmezdi. Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı'da da gerek görüldüğünde azil müessesesi işletilmiştir. Bu nedenle 1483'de Patrik I. Simeon için verilen beratta prensip olarak Patriğin ömür boyu bu makamda kalacağı, ancak kendi kanunlarına muhalif davranırsa metropolitler grubunca sorguya çekilip azledilmesine karar verildiğinde, başka bir patriğin tayin edilebileceği ifade edilmiştir. 1525'de Patrik I. Yeremya'ya verilen Beratta da patrikliğinin ömür boyu olduğundan bahsedilmemiştir. Konortas'a göre, Kutsal Kilise kanunlarına göre ömür boyu olan patriklik görevi Babali tarafından, en azından 16.yy. başlarından 18. yüzyıl başlarına kadar ömür boyu olarak tanınmamış, ancak 1714'de yapılan bir düzenlemeyle ömür boyu olarak verilmiştir.⁵⁵ Ancak patriklik listelerine baktığımızda, bir önceki yüzyıl kadar

⁵² Vasilios Stavridis, *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu (1435- Simeron)*, s.60.

⁵³ *Düstur*, I. Tertip, C.II, s. 904-905.

⁵⁴ Konortas, "Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial'e", s.43 ve 38 no'lu dipnot.

⁵⁵ Konortas, "Osmanlı'da Patriğin Konumu", s. 475.

olmasa da 18. yüzyılda da peş peşe değişikliklerin yaşandığını ve birden çok kez bu makama gelenlerin olduğunu görüyoruz⁵⁶. Dolayısıyla ömür boyu bu makamda kalma şartının Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı'da da pek de uygun(a)madığını söyleyebiliriz.

Seçim ve azillerde, her ne kadar etkisi ve gücü tartışılsa da Sinod işletiliyordu. Eğer patriğin seçimi hukuka aykırı ise ya da kişi böyle bir görev için uygun değilse geleneğe bağlı olarak Kutsal Sinod'un onu azletme hakkı vardı. Ayrıca Sinod patrikle ilgili şikâyetleri de dinlerdi.⁵⁷ Seçilen patriğin azledilmesi genelde şu gerekçelere dayandırılırdı; patriğin hasta ve yaşlı olması, haksız yere milletten para almak gibi temsil ettiği makama yakışmayacak uygunsuz davranışları görülmesi, devlet işlerinden habersiz olup kendi hevasına tabi olması, kendi isteğiyle ayrılma talebi, tebaasına zulmetmesi, ayinlere aykırı hareket etmesi, ruhbanların ve halkın tahkir edilmesi, ehil olmayanlara metropolitlik verilmesi, dul kadın ve yetim çocukların mağdur edilmesi ve bu yönde ruhban ve halktan gelen şikâyetler devlete isyana teşvik ve ihanet ettiği iddiaları ile suçlanunca "cemaati-i metropolit"ın da görüşleri dikkate alınarak konuyla ilgili bir tahkikat yaptırılır, eğer doğruysa azil kararı verilir ve suçun niteliğine göre gerekli cezalar verilirdi. Bazı durumlarda da halkın mevcut patrikten memnun olduğu, söz konusu şikâyetlerin uydurma olup devletçe dikkate alınmamasını talep eden müracaatların olduğu ve bunların da dikkate alındığı olurdu. İstifa durumunda ise "cemaati-i metropolit" istifa eden patriğin azli için sadarete dilekçe verir ve yeni seçim için harekete geçilirdi.⁵⁸ Patriklerin azil meselesi son Nizamnâme ile de düzenlenmiştir. Nizamnâmenin "*Cemaat-i Metropolit'in Heyetiyle Sureti Teşkili*" adlı bölümde yer alan maddeye göre, patrik, bulunduğu makam ile çelişen davranışları söz konusu olduğunda kendisi iki kez cemaat-i metropolit tarafından uyarılır, patrik uyarılara kulak asmayınca bu kez "cemaat-i metropolit" ve "meclis-i muhtelit" (karma meclis) azasıyla birlikte üçüncü kez ihtarda bulunur. Eğer patrik hala söz konusu davranışlarında ısrarcı olursa o zaman her iki meclis üyelerinin de üçte iki çoğun-

⁵⁶ *İmerologion tu İkumeniku Patriarhius*. 614-615

⁵⁷ Runciman, *The Great Church*, s. 170, 172.

⁵⁸ Kenanoğlu, s. 165, 168, 171-174, 177-178, 86

luğun oylarıyla patriğin azli için talep Babıali'ye iletilir.⁵⁹ Ancak azli için bu şartlara yeni bir ilave getirilmiş ve bu ilave Nizamnâmenin "İstanbul Patriği ile Cemaat-i Metropolitanın Yekdiğerine Olan Münasebeti" adlı bölümün son maddesinde (21. madde) belirtilmiştir. Buna göre "cemaat-i metropolitan ve "meclisi muhtelit" üyelerinin üçte iki çoğunluğuna ilaveten "logofet"⁶⁰ ve "mu-teberanı millet" in de aynı görüşte olmaları gerektiği bildirilmiştir.⁶¹

Nizamnâmenin "Cemaat-i Metropolitanın Heyetiyle Sureti Teşkili" adlı bölümün sekizinci maddesine göre "cemaat-i metropolitan"ın patriğin haberi olmadan alacağı her karar geçersiz olacağı gibi, benzer şekilde "cemaat-i metropolitan"ın bilgisi dışında tek başına patriğin alacağı karar da geçersiz sayılacaktır. Ancak "cemaat-i metropolitan"ın oy çokluğuyla alacağı karar, patriğin de onayıyla icra edilecektir.⁶² Ayrıca tek başlarına karar almalarını önlemek için yapılan bir başka uygulama ise altı parçalı mühürdür. Buna göre Osmanlı devletine sunulacak evrakların her biri ayrı bir kişide olan altı parça mühürle mühürlenip imzalanacak, mühürün anahtarı da patrik de saklanacaktır.⁶³

Osmanlı'da Patrik Seçimleri ve Patriklik Tahtında Meydana Gelen Değişiklikler

Buraya kadar patrik seçimlerindeki ana aktörlerden ve çoğunlukla da Kutsal Sinod'dan, son olarak da yeni Nizamnâmeyle belirlenen seçim usulleri ile ilgili genel prensiplerden bahsettik. Ancak bu prensipler görünürde dikkate alınsa da, Bizans da olduğu gibi seçime etki eden, patriklerin seçilme veya azledilmelerine sebep olan diğer faktörler de devreye girmekteydi. Bu faktörleri, belli dönemlerde patriklik tahtında meydana gelen örnek değişiklikler üzerinden giderek görmeye çalışalım.

⁵⁹ *Düştur*, I. Tertip, C.II, s. 915.

⁶⁰ Logofet: Cemaat işlerini deruhte eden yüksek bir makam. Protokolde Divanı Humayun tercümanları ile cemaatin diğer önderlerinin de önde gelirlerdi. Bu makam için de pişkeş ödenirdi. Kena-noğlu, 153-154.

⁶¹ *Düştur*, I. Tertip, C.II, s. 921-922.

⁶² *Düştur*, I. Tertip, C.II, s. 914-915.

⁶³ *Düştur*, I. Tertip, C.II, s. 918-919.

On Beş ve On Altıncı Yüzyıllar

Osmanlı Dönemi ilk Patriği Gennadios (1453-1456, 1462, 1464) ilk tayinini üçüncü yılında vazifenin zorluğundan yakılarak önce Aynaroz, sonra Serrez'deki bir manastıra çekilerek istifa etmiştir. Bunun nedenlerinden birisinin de onun, özellikle manastır keşişleri ve diğer ruhbanlardan gelen tepkiler ve iç çekişmelerden dolayı böyle bir karar aldığı söylenmektedir. Gennadios daha sonra bir kaç kez daha tahta dönecektir.⁶⁴ Daha ilk patriklik değişikliğinde olduğu gibi bütün bir Patrikhane tarihi boyunca, tahta meydana gelen değişikliklerdeki en önemli nedenlerden birisi kilise içerisindeki güç ve nüfuz mücadelesi olacaktır. Gennadios'dan sonra çeşitli nedenlerle patriklik makamında peşpeşe değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Patrik I. İoasaf (1464, 1464-1466), Rum soylularından George Amiroutzes'in ikinci evliliğini onaylamayınca, Amiroutzes, akrabalık bağı olan Mahmud Paşa'nın nüfuzunu kullanarak Kutsal Sinod üyeleri üzerinde baskı yapmış, I. İoasaf'un azledilmesini sağlamış, işi düzeltmek içinde II. Gennadios çağrılmıştır.⁶⁵ Dolayısıyla burada taht değişikliğinde iç çekişmeler neticesinde akrabalık ilişkileri dolayısıyla saraya yakınlık üzerinden gerçekleştirilen bir patrik değişimi söz konusu olmuştur.

1461'den sonra, Trabzon'un fethedilmesiyle buradan İstanbul'a gelen soylu ailelerle İstanbul'un yerli Rumları arasında, kendileri için en yüksek temsil makamı olan patrikliğe kendi adaylarını seçtirmek için mücadele başladı ve böylece taht kavgasında yeni bir rakip grup ortaya çıktı. Nitekim aşağıda göreceğimiz gibi Trabzon Metropoliti I. Simeon'un (1466, 1471-1474, 1481-1486) üç kez patrikliğe seçimi bu mücadelenin tipik bir örneğidir.

Sık değişikliklerdeki bir diğer neden olarak da karşımıza patriklik makamı için ödenen pişkeş çıkmaktadır. Pişkeş, makam karşılığı devlete ödenen para veya buna eş değer bir miktardı. 1464/65'e kadar patriklik ve diğer yüksek makamlar birer devlet görevi olarak ekonomik karşılık almadan tahsis edilmiş, ancak bu tarihten itibaren patrik, sultanın hazinesine "hediye" (pişkeş) vermeye

⁶⁴ Pertusi, s. 377-78; Decei, 102

⁶⁵ *Emperors Patriarchs and Sultans of Constantinople 1373-1513, An Anonymous Greek Chronicle of The Sixteenth Century* (Trans. And Commentary By Marios Philippides) Hellenic College Press, Brookline 1990s. 72-73; Runciman, *The Great Church*, s. 193.

başlamıştır. 1474'ten sonra da bir defaya mahsus olmak üzere "maktu" ya da "haraç" denilen bir başka ödeme yapma zorunluluğu getirilmiştir. 1483'de Patrik I. Simeon için verilen beratta, patriklik makamının en yüksek meblağı sunacak kimseye verilmesi yasaklanırken, 1525'de Patrik I. Yeremya'ya verilen Beratta ise böyle bir yasaktan bahsedilmemiştir.⁶⁶

II. Markos, 1466'da patrik seçildiğinde Trabzon metropoliti olan Simeon, saraya yakın taraftarlarının da desteği ile vezirlere 2000⁶⁷ parça altın verip Kutsal Sinod'un Markos'u azledip kendisini patrik olarak seçmelerini sağladılar ve böylece İstanbul'un rakibi olan Trabzonlu aileler devreye girmiş olurlar.⁶⁸Olay başka bir anlatımda bu para teklifinin Simeon'dan değil Trabzon ahalisinin temsilcilerinden geldiğini, ahalinin mevcut patriği istemediklerini söylemesi üzerine muhatapları olan yetkilinin "Madem siz de aynı miktar pişkeşi teklif ediyorsunuz, öyleyse istediğinizi patrik seçin" dediğini anlatır. Onlar da Markos'u istifaya zorlayarak Simeon'u seçerler.⁶⁹Yeni seçimin akabinde şehirdeki halk arasında ikilik çıkar, tam bu skandalların ortasından üçüncü bir isim sıvriyerek patriklik tahtını elde edecektir. Zira Simeon,daha altı aylık patrik iken aceleyle Serez'den İstanbul'a gelen II. Murad'ın dul eşi Lady Mara da (Fatih'in üvey annesi), Sultana yalvararak 2000 altın karşılığında Filibe Metropoliti ve aynı zamanda kendisinin isim babası olan Dionisos'u patrik olarak (ilk dönem 1466-1471) seçtirir.⁷⁰ Yenilgiyi kabul etmeyen Simeon, mevcut Patrik Dionisios'u Kutsal Sinod'un önünde, tutsak olduğu günlerde, Müslüman çocuk gibi sünnet olmakla suçlar. Dionisios, suçlamalar karşısında açık kanıtlar sunmasına rağmen, Sinod onu azleder. Simeon, Bab-ı Ali'ye tekrar 2000 altın ödeyerek ikinci kez (1471-1475) patrikliğe seçilir. Bundan yaklaşık 4 yıl sonra da patriklik makamı, Sırp aday I. Raphael (1475-1476),500 altın hediye ve yıllık 2000 altın karşılığında satın alır. Fakat Ereğli Metropoliti atamanın hukukiliği konusundaki şüpheleri nedeni ile onu takdis etmeyi reddeder. Kutsal Sinod'un birçok

⁶⁶ Konortas, "Osmanlı'da Patriğin Konumu", s. 471-472, 475-476.

⁶⁷ Runciman'ın pişkeş rakamları biraz abartılı görünmektedir. Nitekim Eliot, altının Sultan'a sunulduğunu ve miktarının da 1000 altın olduğunu söyler. Eliot, 245. Yine anonim bir kaynaktan bu rakam 1000 florin olarak verilir. Bkz. *Emperors Patriarchs and Sultans*, s. 75.

⁶⁸ Runciman, *The Great Church*, s. 193-195; Eliot, 246.

⁶⁹ *Emperors Patriarchs and Sultans*, s. 75.

⁷⁰ *Emperors Patriarchs and Sultans*, s. 75-76.

üyesi de onunla diyaloga girmez. Ayrıca o, söz verdiği parayı ödemekte de zorlanınca, sonuçta Sultan işe müdahale eder ve üvey annesinin tekrar araya girmesiyle III. Maksimos'un (1476-1482) seçilmesini sağlar. Maksimos'un ardından Simeon üçüncü kez bu makama gelir. (1482-1486)⁷¹

Patriklik için ödenen yıllık miktarının zamanla 3000 altına kadar yükseldiği söylenir. Eliot'un anlatımına göre, II.Yeremiah döneminde 1583'de, kardeşi zengin bir tüccar olan cahil bir keşiş, II. Yeremiah'ın yerine patrikliğe seçilmek için çeşitli yerlere 12000 altın dağıtır, fakat İskenderiye Patriği ile diğer Rumların şiddetli protestoları karşısında bu kişinin seçilmesi mümkün olmaz. Yeremiah'ın ilk azlinin ardından patrikliğe gelen Filibeli Metrofonis'in (muhtemelen III.Metrofonis 1565-1572, 1579-1580) patriklik tahtı için 24000 altın ödediği söylenir. Buna karşılık Yeremiah'ın tekrar harekete geçtiği, ancak yeniden adaylığına Bab-ı Ali karşı olduğu için o da kardeşi Nicephoros'un seçilmesi halinde 40. 000 altın önerdiği, bunu işiten Mitrofonis'in de alelacele aynı miktarı Sultan'a vererek bu makamın sahibi olduğu söylenir.⁷² Bu şekilde ödenen pişkeşle artık patriklik, açık artırmayla satılan bir makama dönüşür. Patrik adayları, mevcut tahtta bulunan patrikten daha fazla ödeyerek ya da ödeme sözü vererek sıkça "ateşe odun atarlar".⁷³ Jorga, hediye alacak parası olmayan patriğin kimi zaman üç gün içinde makamdan alındığını söyler ama isim ve tarih vermez.⁷⁴Kimi yorumlarda bu durumun ortaya çıkmasının müsebbibi olarak Osmanlı bürokrasisi imiş gibi gösterilmeye çalışılsa da, kilise içerisindeki rekabet de bu duruma yardımcı olmuştur. Zira patriklik tahtı için can atan bazı hırslı rakipler, her türlü entrikaya başvurmakta tereddüt etmemişlerdir.

17. yüzyılın sonlarına doğru patriklik için ödenen miktarların arttığı ifade edilmektedir. Tabi ki bu durumda II. Yeremia gibi halkın desteğiyle seçilen patrikler, İstanbul'un zengin Rum aileleri ve prensleri tarafından seçilenlerle karşılaştırıldığında, dezavantajlı duruma düşmüşlerdir. Kanuni, gibi birkaç devlet adamı bu konuda istikrarı sağlamışsa da çoğunlukla seçimlerde ve azil-

⁷¹ Runciman, *The Great Church*, s. 193-195; Eliot, 246, *Emperors Patriarchs and Sultans*, s. 77- 81.

⁷² Eliot, 246.

⁷³ Konortas, "Osmanlı'da Patriğin Konumu", s. 473.

⁷⁴ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2005, 4, s. 38.

lerde kaoslar yaşanmıştır. Entrika ve tartışmalar sadece Kutsal Sinod üyeleri arasında değil, aynı zamanda Rum halk arasında da yaygınlaşmış ve bazen kıskırtıcı boyutlara ulaşmıştır.⁷⁵ 18. yüzyılda da peşkeş ödemeleri devam etmiş, ancak 1763'den sonra peşkeşi patrikler kendi ceplerinden ödemeye başlamışlardır. Bu durum, kilisenin maddi durumunun düzelmesine imkan vermiş, ancak patrik adaylarının Sinod'dan daha çok zengin dostlarına ve borç verenlere bağlı olmalarına da yol açmıştır.⁷⁶ I. Procopius (1785-1789) örneğinde olduğu gibi kimi zaman da borçlu olarak azledilen patrik, hesabını bitirene kadar belli bir yerde ikamet ettirilmiştir.⁷⁷ Patriklik tahtı için yapılan ödemeler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki düzenlemelerle kaldırılmıştır. Bu nedenle 1860 sonrası beratlarda Patriğin Babıaliye sunduğu hediyelerden bahsedilmemektedir.⁷⁸

Yukarıda verilen örneklerden hareketle ki faklı kaynaklarda değişik anlatımlar nedeni ile biraz şüphe ile bakmak gerekir, Babıali'ye "rüşvet" vererek sık sık patrikleri değiştirdiği şeklinde bir genelleme yapılmaktadır. Öncelikle burada Kutsal Sinod'un yetkisi görmezlikten gelinmektedir. Oldukça sağlam bir geleneğe sahip olan bu tür işlemlerle bu kadar keyfi davranıp davranamayacağı sorgulanmalıdır. Ayrıca pişkeş, Osmanlı'da daha çok bir büyüğe ki öncelikle Padişah'a hediye sunma geleneği olarak görülmekteydi. Bu nedenle sadece patrikler değil, Osmanlı'da her türlü yüksek rütbeye tayin edilenler bunu ödedi. Dolayısıyla bu padişaha kendisine verilen bir mevki karşısında ona bağlılık ve saygı göstergesiydi, bilhassa padişahı görme, huzura çıkma gibi durumlarda hediye takdim etme "usul" olarak yerleşmiş bir gelenektir. Patrikler de bu geleneğe göre huzura çıkınca pişkeş öderlerdi. Üstelik bu padişah ya da vezirin özel hazinesine gitmez, devlete gelir olarak kaydedilir ve bir kaydı tutulurdu.⁷⁹ Pişkeş, zamanla patrik, metropolit, başpiskopos ve piskopos gibi yüksek rütbeli ruhbanlara resmi görevlerini bildiren "berat" karşılığında yaptıkları bir ödeme-

⁷⁵ Runciman, *The Great Church*, s. 201

⁷⁶ Agy., s. 202 (4 nolu dipnot)

⁷⁷ HAT(Hatt-ı Humayun), 184/ 8513, 1204 Zilhicce 29 (9 Eylül 1790)

⁷⁸ Konortas, "Osmanlı'da Patriğin Konumu", s. 474-475.

⁷⁹ Konuyla ilgili belgeler "Vâridât-ı Şıkk-ı Sanî Kalemî Belgeleri (D.VRS)" adıyla Osmanlı Arşivlerinde tasnif edilmiştir. Bu kalemin görevi, başta patrik olmak üzere ruhanî reislerin pişkeş ve beratlarına bakmaktır. *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s. 296.

ye dönüştü. Örneğin 1641-1651 yıllarında patriğin 20.000 kuruş ve günlük Bostancıya 105 okka eti veya ona karşılık gelecek bir bedeli pişkeş olarak vereceği ifade edilmişti. Bu tür ödemeler Osmanlı'da "Piskopos Mukatası" adıyla kayıt altına alınmıştır. Zamanla pişkeşlerin miktarı, ödeme şekilleri ve süreleri ile ilgili değişiklikler yapılmıştır.⁸⁰Yine kayıtlarda patriklerin tayin sırasında ayrıca Sadrazamlara "caize" adıyla bir tür ödeme yaptıkları ifade edilmektedir.⁸¹

Sonuçta görüldüğü gibi cemaat içi çekişmelerin yanı sıra ekonomik bir değer olarak "pişkeş" de patriklik tahtındaki değişikliklerde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Patriklik makamında çok sık değişikliğin olduğu bir dönemde on dördüncü yüzyıl sonlarıdır. Patrik I. Simeon'un (1466, 1471-1475, 1482-1486)⁸² ölümlüyle, doğudan ve batıdan çağrılan adaylar Sinod toplantısına çağrıldı. Güçlü adaylardan biri Efes Metropoliti Daniel, diğeri ise Selanikli Nephon idi. Sinod, Nephonu (II. Nephon) (1486-1488, 1497-1498, 1502) seçti. Nephon, selefi Simeon'un mallarının devletce müsaderesini önlemek için bir hileye başvurur ve onun bir yeğeni olduğunu söyleyip selefinin mal varlığının bu yeğene ait olduğunu öne sürer, fakat durum devletce öğrenilince patrik para cezası ile cezalandırılır. Bu tür entrikaları nedeni ile patriklik makamı için pek uygun olmadığı düşünün halk, Nephon'un azledilip yerine Serez'de inzivaya çekilen sabık Patrik I. Dionisios'un (I. Dönem 1466-1471) patrik olmasında ısrar eder. Fakat Fatih'in üvey annesi Lady Mara'nın yeğeni olan Eflak Prensi de, II. Nephon'un destekçisidir. Böylelikle patriklerin seçiminde, Slav bölgelerinde yönetici olmakla birlikte Rum kökenli Eflak ve Boğdan prenslerinin de seçimlere müdahil olmaya başladıklarını görmekteyiz.(Özellikle bu prenslerden Boğdan Prensi Lupu ve Eflak prensi Mateiu, patriklik için gerekli ödemeyi yaptıkları için istedikleri kişinin seçilmesini sağlamışlar, kimi zaman Lupu'nun, Athana-

⁸⁰ İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox, ", s. 421-423; Karpat, "Ottoman Views", s. 143-144; Filiz Karaca, "Pişkeş", DİA, 34/294-296.

⁸¹ Kenanoğlu, s. 165-166.

⁸² Kimi kaynaklarda patriklerin tahta kalış süreleri verilmiyor, verilenlerin bir kısmında kimi zaman değişik tarihler zikrediliyor. Biz bu tarihler için genelde Patrikhane'nin resmi yayını sayılan patriklik yıllığını ve resmi WEB sitesindeki kataloğu esas aldık. bkz. *İmerologion tu İkumeniku Patriarhous*. 607 - 616; <http://www.patriarchate.org/patriarchate/patriarchs>.

sios Patellaros'a (1634) yaptığı gibi daha iyi bir aday bulunca mevcut patriği azlettirmişlerdir.) Eflak prensinin yanı sıra Aynaroz keşişleri de Nephon'u desteklemişlerdir. Böylelikle Aynaroz Keşişleri de özellikle 17. yüzyılın sonlarına kadar patrik seçimlerinde etkileri görülmeye başlamıştır. Prens ve keşişlerin desteğine rağmen Nephon, iki yıl sonra (1486-1488) yerini I Dionisios'a (II. Dönem 1489-1491) bırakır. Buna çok kızan Aynaroz keşişleri bir sonraki değişiklikte etkili olup bu sefer kendi adayları IV. Maksimos'u (1491-1497) seçtirirler. Maksimos'un ölümüyle II Nephon ona varis olur, o da bir yıllık (1497-1498) ikinci patrikliğinin hemen ardından azledilerek yerine Gürcü Kralının desteğiyle I. İoakim (1498-1502, 1504) patrikliğe getirilir. Onun dönemi de Nephon'un tahtı tekrar geri alma mücadelesine sahne olur ve sonuçta Nephon üçüncü ve son kez (1502) bu makamı ele geçirir.⁸³

On altıncı yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iki büyük hükümdarı dönemindeki önemli patriklerin durumu da ilginçtir. I. Pachomious'un (1503-1504, 1504-1513) ölümünden sonraki seçime Padişah Yavuz Sultan Selim'in müdahalesini görüyoruz. Yavuz, Giritli I. Theoleptus'un (1513-1522) patrik seçilmesini sağlar.⁸⁴ Sultan'la araları iyi olmasına rağmen onun ölümünden sonra özel hayatı ile ilgili ahlaksızlıkla suçlanan Theoleptus, Kutsal Sinod'un hakkında verdiği kararı ıstımeden beklenmedik bir şekilde ölür. Onun yerine Epirli I. Yeremia (1522-1545) seçilir. O da selefi gibi kendi döneminin en büyük devlet adamı olan Kanuni Sultan Süleyman'la iyi ilişkiler içerisinde bulunmuş ve böylelikle en uzun süre bu görevde kalan kişilerden biri olarak Patrikhane tarihine geçmiştir. İyi bir eğitim almamasına rağmen çok iyi bir idare kabiliyetine sahip kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Bu istikrarlı durum Sultanı da memnun etmiştir. Patrik Yeremia, 1526'da hac için Kudüs'te bulunduğu sırada Joannicios Sozopolis adlı biri Kutsal Sinod'u ikna ederek onun azledilmesini sağlamış, ancak bu onaylanmadığı için kendisi Yeremia ve diğer doğu patriklikleri Sinod'unca taht

⁸³ Runciman, *The Great Church*, s. 95,198; *Emperors Patriarchs and Sultans*, s. 101-105, 119-121; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, 4, s. 38-39

⁸⁴ Theoleptus'un patrikliği sırasında Yavuz'un Hristiyanları Müslümanlaştırma girişimi karşısında şeyhülislamın da yardımıyla üç yeniçerinin Fatih'in kendilerine eman verdiği yönündeki şehadetiyile cemaatini koruduğu, böylece Padişahında takdirini kazandığı söylenir. Arnakis, 240-241; Kenanoglu, s. 80;

“gasıbı olarak” aforoz edilmiştir. Ayrıca Yeremia'nın bu kadar uzun süre bu makamda kalmasında Sadrazam İbrahim Paşa ve saraydaki diğer nüfuzlu kişilerle olan yakın ilişkisi olduğu söylenir.⁸⁵

Seçimlerin kimi zaman Kutsal Sinod'un arzusunun hilafına gerçekleştiği de görülmüştür. I. Yeremia'nın ölümüyle seçilen II. Dionisios (1546-1556), bunun bir örneğidir. Normalde bir patriğin seçimine sadece Kutsal Sinod karar verir. Ancak Kutsal Sinod, Dionisios'un seçimine karşı olmasına rağmen onun lehine yapılan gösterilere boyun eğmek zorunda kalmıştır. Dionisios, seçiminin onaylanması karşılığında 3.000 altın peşkeş ödemiş, ancak bu daha sonra kilise tarafından yıllık maksimum 2.000 altına indirilmiştir.⁸⁶

Fetih sonrası merkezde, İstanbul'da ortaya çıkan yeni zengin Rum tüccar sınıfı (Archonlar) da bu seçimlerde çok daha etkili olmaya başladılar. (Zaten zamanla Eflak Boğdan Prensleri de bunlar arasından atanmaya başlanacaktır.) Bunlar hem kilisenin hem de patriğin seçim için ihtiyaç duyduğu paraya sahip olan gruptur. İşte II. Dionisios'un halefi olarak görev yapan II. İoasaf'ın (1556-1565) azlı buna örnektir. II. İoasaf, yerli Rum zenginlerden biri olan Michael Cantacuzenus'un kilise hukukuna aykırı olan evlilik hırsına engel olduğu için, başarılı bir patrik olmasına rağmen söz konusu arhonun girişimiyle azledilmiştir.⁸⁷ İlerleyen yıllarda “Fenerliler” olarak da anılacak olan aristokrat zengin Rumlardan oluşan bu grup, Osmanlı hariciyesinde çok önemli konumlara geleceklerdir. Özellikle on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren gerek Babiali ile olan yakın ilişkileri ve gerekse Patrikhane'deki üst düzey sivil görevleri nedeniyle kutsal Sinod üyeleri üzerinde etkili olup güçleri nispetinde patrik seçimlerinde belirleyici olmuşlar ve Patrikhane'yi yönlendirmeye çalışmışlardır. Özellikle Patriklerin onaylanması karşılığında devlete ödedikleri miktarın ödenmesinde Patriğe ve kiliseye katkı sağlamışlar, ayrıca cemaatin eğitim kurumlarına da destek sağlamışlardır. Fenerlilerin bu etkilerinin bir sonucu olarak Ortodoks Kilisenin Rum Kilisesi'ne dönüştüğü de ifade edilmektedir. Eflak Prensi Kons-

⁸⁵ <http://www.patriarchate.org/patriarchate/former-patriarchs/jeremias-i> (erişim 13.05.2014); Runciman, 199; Konortas, “Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial'e”, s. 48.

⁸⁶ Runciman, *The Great Church*, s. 199-200.

⁸⁷ Agy., s. 197-198.

tantin'in kardeşi olan I. Samuel (1763-1768, 1773-1774) gibi kimi Fenerliler arasından patriklik makamına gelenler olmuştur. Fenerlilerin etkileri 1821 Yunan isyanından sonra azalmaya başlayacaktır.⁸⁸

Aralıklarla üç kez patriklik tahtına oturan II.Yeremia Tranos (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595) Patrikhane tarihinin en muktedir patriklerinden biri olarak görülür. Kendisi ilk tahta çıkışında devlet hazinesine 2000 *florin* ödemiştir.⁸⁹ O da haleflerinden II. Dionisios gibi Rum halkının isteği ile seçilmiştir. Çok iyi bir eğitim almıştır. Kiliseye katkıları ve dirayeti nedeni ile kimileri tarafından "O, Doğu'da güneşten daha fazla parlayan birisi" olarak tanımlanmıştır. İlk döneminde Kutsal Sinod'la olan anlaşmazlığı ve sefeinin entrikaları nedeni ile azledilmiş, ikinci kez de (1584) de bir gerekçe olmadan azledilip önce hapse sonra da Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Son döneminde ise ölümüne kadar (1595) bu makamda kalmıştır, bunda Sultanla (III. Murat 1574-1595) olan yakın ilişkilerinin etkili olduğu söylenmektedir. Döneminde, başta *Lutheran, Tubingen* teologları ile yazışmaları olmak üzere diğer kiliselerle yakın ilişkiler kurulmuştur.⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin batılı devletlerle girdiği ilişkiler, seçimler de yeni faktörün doğmasına neden oldu. Batılı devletlerin İstanbul'daki elçileri, kendi politik ve dini çıkarlarına uygun kişilerin seçilmesi yönünde birbirleri ile mücadelede başladılar. Bu mücadelede ana hatlarıyla Katolik Fransa, Almanya, Avusturya bir tarafta yer alırken, diğer tarafta İngiltere ve Hollanda bulunuyordu. Bunlar hem misyonerlik faaliyetleri yapıyorlar hem de kendileri ile iyi ilişkiler tesis edebilecek patriklerin seçilmesi için çaba sarf ediyorlardı. Bu uğurda çok çeşitli entrikalar içine girilmekteydi, Osmanlı da bundan rahatsızdı. Nitekim kimi patriklerin idamı da dolaylı olarak elçilerin bu entrikaları neticesinde ihanetle suçlanmalarından dolayı gerçekleşmişti.⁹¹

⁸⁸ Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası*, s. 28-29,100; Runciman, *The Great Church*, s. 380, 383

⁸⁹ Arnakis, s. 241.

⁹⁰ <http://www.patriarchate.org/patriarchate/former-patriarchs/jeremias-ii-1st-time>.(erişim13.05.2014; Runciman, 200.

⁹¹ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, 4, s. 37-43; Runciman, *The Great Church*, s. 203

Patrikhane’de, Tarihi Bizans’ın son dönemine kadar uzanan iki grup vardı, bunlar; Roma ile birleşmeye karşı olanlar ve birleşme taraftarı olanlardı. Bunlar on yedinci yüzyıla kadar varlıklarını hissettirdiler. Roma Katoliklerinin hedefi Patrikhane’ye ve tüm Doğu Kiliselerine Roma karşısında boyun eğdirmekti. Özellikle Katolik Cizvitler Tarikatı, Doğudaki misyonerlik okulları ve araştırma merkezleri ile etkili olmaktadır. Bundan en çok şikâyetçi olan Patrikhane, Padişahın Ortodoksların Katolik olmalarını yasaklayan ferman almayı bile başarmıştı. Benzer şekilde Patrikhane, Protestan Kiliselerin misyonerlik çalışmalarından da çok rahatsız olup bir dizi önlem almaya çalışsa da nispeten Protestanlara biraz daha sıcak bakmaktaydı.⁹² İşte bu iki rakip grup Roma Kilisesi ve Protestanlar, gerek dini gerekse siyasi nedenlerle, kendilerine yakın buldukları isimleri patrik seçtirmek için patrik seçimlerinde taht kavgalarına ortak olmuşlardır. Dolayısıyla bahsedilen gruplarla ilişki içerisinde olmak da kimi zaman azil nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim II. Dionisios’un (1546-1556) muhalifleri onun Papa ile birleşme anlaşması ve İstanbul’u ele geçirme planları yaptığını söyleyerek aleyhinde kampanya başlatıp azledilmesini istemişlerdir. Dionisios’un da bu tür iddiaların hayatına mal olacağı endişesiyle istifayı düşündüğü söylenmektedir.⁹³ III. Mitrofanis (1565-1572, 1579-1580), Kutsal Sinod tarafından Roma yanlısı olmakla itham edilerek azledilmiştir. O, Avrupalı elçilerle yaptığı görüşmelerde onlara birleşmeye yatkın olduğunu ifade etmiştir. Onun ilk tahttan indirildiği 1572 yılının Osmanlı- Venedik savaşına denk gelmesi de not edilmesi gereken bir husustur. Mitrofanis’in azline sebep olan kişi, daha önce azledilen selefi II Yeremya’dır. O, tahtı geri almak için halefini Roma’ya gidip papanın eteğini öpmekle itham ederek, onu Divan-ı Humayun’a şikâyet etmiştir. Mitrofanis’den bir daha asla patriklik makamına dönmek için uğraşmayacağına dair söz alınmasına rağmen, Mitrofanis, II. Yeremya’nın aleyhine entrikalar çevirmeye başlamış, sonunda onun azledilmesini sağlayıp ikinci kez (1579-1580) patriklik tahtına oturmayı başarmıştır. Mitrofanis, ikinci döneminde ölümüne kadar (dokuz ay) Roma ile ilişkilerden uzak kalmaya çalışmıştır. O, ölümüyle selefi ve rakibi II. Yeremya ikinci kez (1580-

⁹² Stavridis, “A Concise History of The Ecumenical Patriarchate”, s. 77-78, 80-81.

⁹³ Konortas, “Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial’e”, s 49-50.

1584) patrik olmuştur. Yeremya, selefini daha önce nasıl Roma yanlısı olmakla itham etti ise, rakipleri de bu safer onu aynı şekilde Roma taraftarı olmakla itham etmişlerdir. Zira kendisi tahtta iken Papa XIII. Gregorius'la takvim reformu konusunda temasa geçmiş, bu da onun 1584'deki azil sebeplerinden birisini oluşturmuştur. Hasımları onun tekrar seçilmesi gündeme geldiğinde yine aynı gerekçeleri ileri sürerek tahta çıkışını engellemeye çalışmışlardır.⁹⁴

On Yedi ve On Sekizinci Yüzyıllar

17. yüzyılın ilk yarısındaki, patriklerden II. Neopitus, II. Timoty, IV. Gregorios, II. Kirillos, II. Athanasios gibi isimler Roma yanlısı olmakla itham edilirken, bunların karşısında Lutheran Kiliseleri ile yakın ilişkiler içerisinde olan I. Kirillos Lukaris (1612-1638) yer almıştır. Ayrıca bu yüzyılda bazı patriklerin bu tür ilişkileri nedeni ile idam edildikleri görülecektir. Dolayısıyla bu dönemde rakip Hristiyan mezhep mensuplarının etkilerine göre sık sık azil ve tayinler gündeme gelmiş ve patriklik el değiştirmiştir. Bu sürede en dikkat çekici isim şüphesiz altı kez bu makama gelen I. Kirillos'tur. Protestan taraftarlığı nedeni ile "*Kalvinist Patrik*" olarak bilinen Kirillos, ilk kez Sinod tarafından patrik olarak seçilmesine rağmen (1612) patriklik pişkeşini ödeyemediği için seçimi Bab-ı Ali tarafından onaylanmamıştır. Sonraki patriklik dönemlerinde (1620-138 aralıklarla) Protestan İngiliz ve Hollandalı elçilerin maddi ve manevi desteğiyle göreve gelirken, Katolik Fransa ve Avusturya elçilerinin girişimleri ile tahttan ayrılmak zorunda kalmıştır. 1623 de takımadalarda isyan çıkarmakla itham edilip Rodos'a sürülmüştü. Kirillos, o zamana kadar batıda eğitim görmüş olan ilk patrikti, yaptığı yenilikler cemaat içindeki tutucu muhaliflerinin de çok tepkisini çekmişti. 1627'de Rumca eserlerin basımı için bir matba kurulmasına öncülük etmiştir. Hem içerdeki hem de dışarıdaki muhaliflerinin baskısı sonucu yargılanmış ve Sultanın Anadolu'da olmasını fırsat bilen Sadrazam Bayram Paşa tarafından idam edilmiştir. Buna karşılık onun yerine gelen Roma yanlısı II. Kirillos da bir yıl sonra tahttan indirilip ölene kadar kalacağı Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilmiştir.⁹⁵

⁹⁴ Runciman, *The Great Church*, s. 200, 230; Konortas, "Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial'e", s 49-51.

⁹⁵ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, 4, s. 39-43; Runciman, *The Great Church*, s. 232-233, 259-288.

Patriklik tahtındaki değişimler genelde azil, istifa ve kendi eceliyle ölüm sonucu olurken, istisnai olarak patriklerin idam edilmesiyle de tahtta değişiklikler olmuş ve yeni seçimler yapılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde idam edilen patriklerin sayısı birisi görevden alındıktan iki yıl sonra olmak üzere beştir.⁹⁶ Bunlar; I. KirillosLukaris(1612-1638), II. Parthenius (1644-1646, 1648-1651), III. Parthenius (1656-1657) ve II. Gabriel'dir (1657). I. Kirillos Lukaris ile ilgili yukarıda bilgi verilmişti. II. Parthenios, ikinci patrikliği döneminde, Cizvitler ve Ruslar arasındaki mücadelede ihanetle suçlanarak öldürülmüştür(1651).⁹⁷ O, patrikliği sırasında Roma Kilisesi'ne biraz mesafeli dursa da Sakız metropoliti iken Papa III. Urban'a bağlılığını bildiren bir mektup yazmıştı.⁹⁸ III. Parthenios ise o zamanki Osmanlı'nın düşmanı olan Rus Çarı'na gönderdiği bir mektuptan⁹⁹ dolayı Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından devlete ihanetle suçlanmış, yargılanmış ve IV. Mehmed'in emriyle idam edilmiştir(1657).¹⁰⁰ Osmanlı Tarihi ile ilgili çalışmasında Jorga'nın, Rus Çarı'nın Bizans İmparatoru olarak taç giymesi için mücadele ettiğinden dolayı asıldığını söylediği Yanya Patriği muhtemelen bu patrik olmalıdır.¹⁰¹ Hammer ise Osmanlı'da asılan üçüncü patrik olan bu şahsın mektubunun Eflak Voyvodası Konstantin Besarabya'ya gönderildiğini ve bu mektupta Mesih taraftarlarının yakında kendilerini kurtaracağını yazılı olduğunu söyler¹⁰². Patrik II. Gabriel ise Rum soyluların desteğiyle patrik seçilmiş, ancak eğitimsiz ve tahta layık biri olmadığı gerekçesiyle Kutsal Sinod tarafından azledilmiş sonuçta sadece sekiz gün tahta kalabilmiştir. Tahttan ayırdıktan sonra Bursa Metropolitliği görevini yaparken Yahudiler tarafından

⁹⁶ Uzunçarşılı bu dönemde (1616'da) Cizvitlerin faaliyetleri nedeni ile bir patrik vekilinin de idam edildiğini söyler. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, s. 206.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *age*, s. 151 (3 nolu dipnot)

⁹⁸ <http://www.ec-patr.org/list> (erişim tarihi 19.05.2014) (bu bilgi Patrikhane'nin resmi WEB sitesinin İngilizce bölümünde yer almazken Yunancasında yer almaktadır.); Runciman, *The Great Church*, s. 201, 232,

⁹⁹ Patrikhane ile Ruslar arasındaki ilk mektuplaşma II. Dionisos (1546-1555) tarafından IV. İvan'a (1533-1584) 1546'da gönderilen mektupla başlamıştır. Patrik gönderdiği üç mektupta da maddi yardım talebinde bulunur. Patrik II. İoasaf ise (1556-1565) Rus Çarına gönderdiği mektupta Türklerden çektikleri zulüm ve işkencelerden şikâyetle Rusları kendilerini özgürleştirmeye davet etmiştir. Konortas, "Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial'e", s. 62-65.

¹⁰⁰ <http://www.ec-patr.org/list> (erişim tarihi 19.05.2014, Yunanca sayfası) Ayrıca bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Patriarch_Parthenius_III_of_Constantinople (erişim tarihi 19.05.2014); Runciman, *The Great Church*, s. 344.

¹⁰¹ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu* 4, s. 157.

¹⁰² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1990, c. 6, s.23.

bir Müslümanı (aslında Yahudilikten dönme) vaftiz ettiği şeklinde gelen bir şikâyet üzerine IV. Mehmed zamanında Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından önce hapsedilmiş, sonra Müslüman olma teklifini reddedince de idam edilmiştir(1659).¹⁰³ İdam edilen bir başka isimde 19. yüzyıldaki V. Grigorios olacaktır ki aşağıda onunla ilgili bilgi verilecektir.

17. yüzyılda ilginç istatistiklerle karşılaşmaktayız. Örneğin üç kez seçilen II. Mateos, ilkinde (1596) yirmi gün, son kez seçildiğinde de (1603) sadece on yedi gün bu makamda kalabilmiştir. II. Kirillos de ilk patrikliği döneminde (4-11 Ekim 1633) sadece bir haftalık süreyle bir başka ilginç istatistik oluşturmaktadır.¹⁰⁴

18. yüzyıl başlarında V. Athnasios (1709-1711) ve onun iki halefine de Roma yanlısı olmakla itham edilerek şüpheyle bakılmıştır. Katoliklerle ilgili bir başka örnek de Patrik Kallinikos'un durumudur. 1757'de Katolik vaftizini geçiren sayan Kallinikos, Fransızların baskısıyla III. Kallinikos adıyla patrikliğe seçilir, ancak tahta geçiş töreninde öfkeli cemaatin elinden askerlerin müdahalesiyle kurtulabilir ve sadece yedi ay bu makamda kalabilir.¹⁰⁵ Ortodoksların hamisi sıfatıyla Rusya'nın devreye girmesiyle Patrikhane artık batıyla (Katolik-Protestan Kiliseleri) ittifak kurma arayışları yerine, belli bir döneme kadar Rusya'ya yönelmiştir. Konumuz burada Fener Rum Patrikliğindeki değişimlerle sınırlıdır. Ancak benzer durumlar diğer Doğu Patrikliklerinin tayin ve azillerinde de yaşanmıştır.¹⁰⁶

Kimi zaman patriklerin sağlık sorunları gerekçe gösterilerek de istifaları söz konusu olmuştur. Bunların bir kısmı gerçekten sağlık sorunları yaşarken bir kısmı da sadece gerekçe göstermek adına ileri sürülmüş bahaneler olabilir. Örneğin 1797'de III. Yerasimos (1794-1797), ihtiyarlığı nedeni ile istifa etmiş, bunun üzerine yeni patriğin seçimi için metropolit cemaati görevlendirilmiş-

¹⁰³ <http://www.ec-patr.org/list>; http://en.wikipedia.org/wiki/Patriarch_Gabriel_II_of_Constantinople (erişim tarihi 19.05.2014)

¹⁰⁴ *İmerologion tu İkumeniku Patriarhius*. 612-613.

¹⁰⁵ Robert Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları II", *Tarih ve Toplum*, sayı 47, cilt VIII, 1987, s. 274. (Rumlar ve Katoliklerle ilgili 6 no'lu açıklama)

¹⁰⁶ Bkz. Robert Anhegger, *agm*, s.273-276.

tir.¹⁰⁷ Benzer şekilde 1806'da IV. Kallinikos, ihtiyar ve alil olduğu için istifa etmiş ve metropolitlere yeni seçim yapılması için talimat verilmiş,¹⁰⁸ akabinde V. Grigorios ikinci kez (1806-1808) patrikliğe seçilmiştir.¹⁰⁹ Ancak Kallinikos'u iki yıl sonra tekrar aynı makamda görüyoruz. (1808-1809)¹¹⁰Patrik V. Dionisios'un (1887-1891) da istifa sebebi olarak hastalığının şiddetlenmesi gösterilir.¹¹¹ Ancak Patriğin özellikle kilise ve mektepler konusunda hükümetle sık sık karşı karşıya geldiğini biliyoruz. İstifanın protesto amaçlı olduğu söylenmektedir.¹¹² Dolayısıyla kimi hastalık nedeni ileri sürülerek yapılan azil ve değişimlerin, gerçekte bazen başka sebeplere dayandığını söyleyebiliriz. Nitekim işgal dönemi patriği Patrik VI.Meletios (1921-1923), Lozan sonrası hastalık bahanesini öne sürerek Kutsal Sinod'dan izin alarak İstanbul'dan ayrılmış ve sonra istifasını iletmiştir.¹¹³

Bazen değişik gerekçelerle halk tarafından kimi patriklerin azli isteğiyle hükümet müracaat edildiği de görülmüştür. Örnek olarak Patrik I. Prokopios (1785-1789) azliyle ilgili bir belgede "*Prokopios'un melanetine mebni azli ricasıyla Rumlar tarafından verilen arzuhal*"den bahsedilmektedir.¹¹⁴ Benzer şekilde V. Antimos'la birlikte Eflak Kapıkahyası Logofet'in bazı hareketlerinden şikâyet eden arzuhal üzerine azledilmişlerdir.¹¹⁵ Bazen de gelen talepler kısmen kabul edilmiştir. Örneğin 1839'da mevcut patrikten (muhtemelen VI. Grigorios 1835-1840) şikâyetle azledilip yerine sabık Patrik Konstantinos'un getirilmesi yönünde Rum halkı adına bir istekte bulunulmuş.¹¹⁶ Bu talep karşısında bir yıl içinde patriğin değişmesine karşın patriklik listesine de baktığımızda yeni patrik ola-

¹⁰⁷ HAT./180 / 8136, 3 Zilkade 1211 (30 Nisan 1797).

¹⁰⁸ HAT. /270, / 15764, 29 Zilhicce 1220 (20 Mart 1806).

¹⁰⁹ HAT.222/12425, 29 Zilhicce 1221 (9 Mart 1807).

¹¹⁰ *İmerologion tu İkuumeniku Patriarhiu* , s. 615.

¹¹¹ Y.PRK.AZN. 4/42, 27 Zilhicce 1307 (14 Ağustos 1890)

¹¹² Gülnihal Bozkurt, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 174.

¹¹³ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İst., 2003, s.120-122.

¹¹⁴ HAT, 184 / 8580, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790)

¹¹⁵ İ.HR16 / 769, Zilhicce 1257 (Şubat 1842)

¹¹⁶ HAT.,778 / 36451, 26 Zilhicce 1254 (12 Mart 1839); 778 / 36451 A, 29 Zilhicce 1254 (15 Mart 1839)

rak Kosntantinos'un tercih edilmediğini, onun yerine İznik Metropoliti Antimos'un seçildiğini görüyoruz.¹¹⁷

On Dokuz ve Yirminci Yüzyıllar

Bu yüzyıl devletin en sancılı bir bakıma "en uzun yılı" olacaktır. Özellikle Fransız ihtilali sonrası yayılan ulusçuluk akımları Osmanlı gibi çok etnik yapılı imparatorluklara büyük darbeler vurmuştur. Kaderi adeta Osmanlı'nın kaderi ile aynı olan o küçülünce kendisi de küçülen Patrikhane için de bu dönem oldukça sıkıntılı geçecektir. Balkan uluslarının siyasi bağımsızlıklarına paralel olarak dini bağımsızlıklarını da elde edip Fenerden kopmaları ile Balkanlarda bağımsız ulusal kiliselerin ortaya çıkışı, buna paralel Osmanlı'nın gayrimüslim halkların lehine (Patrikhane'nin aleyhine) yaptığı düzenlemeler Patrikhane'ye içerden ve dışarıdan vurulan darbeler olacaktır. Yüzyılın ikinci yarısında, 1856 Islahat Fermanını takiben 1862'de çıkarılan Patriklik Nizamnamesi ile patrik seçimlerinde yeni düzenlemeler getirilmişti. Geride detaylı bahsettiğimiz gibi bu düzenlemelerle cemaatlerin yönetiminde ruhbanların etkisi azaltılmış, geleneksel Ruhani Meclis'in yanında "*Meclis-i Muhtelit*" (Karma Meclis) oluşturulmuştur. Bununla Hristiyan tüccar orta sınıfın güçlendirilerek bir nevi dini kurumların laikleştirilmesi hedeflenmişti. Bu duruma tepki gösteren dönemin patriği, Fransız elçisine yazdığı şikâyet mektubunda 1764'de kalıcı olarak oluşturulan Kilise Meclisi'nin fonksiyonlarının yitirmesinin kiliseye vereceği zararları uzun uzun anlatmıştır.¹¹⁸ Dolayısıyla bu dönemlerde yapılan taht değişikliklerinin bir kısmı yapılan yeni düzenlemelere bir tepki olarak gerçekleşmiştir.

Nitekim dönemin daha ilk çeyreği dolmadan, 1821'deki Yunan ayaklanmasını desteklediği gerekçesiyle Patrik V. Grigorios (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821) idam edilecektir.¹¹⁹ Her ne kadar Patrik, Yunan ulusçuluğunun

¹¹⁷ HAT, 1352/ 52859, 29 Zilhicce 1255(4 Mart 1840); *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu*, 615.

¹¹⁸ Karpas, "Ottoman Views", s. 152-153.

¹¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt I, s. 113, Tarihsiz, ; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, 5, s. 220-222; Kilise tarafından din ve vatan şehidi olarak anılan V. Grigorios'la ilgili yakın dönemde Atina Başpiskoposu tarafından yapılan hacimli bir çalışma için bkz. Hristodulu Grigorios E' O Etnarhis tis Odinis, Atina, 2004.

liderlerini aforoz etse de kendisiyle birlikte sekiz metropolitte aynı gerekçe ile idam edilmiştir. Bu dönemin başlarında Patrikhane ulusçuluk akımlarının cemaat bütünlüğüne zarar vereceği için karşı durmuş ve uzun bir süre Atina Kilisesi ile diyaloga girmemiştir.¹²⁰ Dolayısıyla bu patriklik makamındaki değişikliğin arkasındaki en büyük etken dönemin hakim söylemi olan milliyetçilik akımlarından duyulan endişedir. Zira bu düşünce, etnik unsurlardan oluşan imparatorluklar için tehdit olarak algılanmıştır. Osmanlı bu tür eylemleri dini kimliğe bakmaksızın otoriteye başkaldırı olarak değerlendirmiş ve cezalandırmıştır. Nitekim II. Mahmut Moralı asilerin idamı için talep ettiği fetvayı yayınlamayan şeyhülislamı önce sürgüne göndermiş sonra da idam ettirmiştir.¹²¹ Karpat, patriğin masum olduğunu, bu idamın kilisenin “hellenizm”le özdeşleştirilmesine katkı sağladığını, ayrıca II. Mahmut’un açık bir şekilde Osmanlı Devlet geleneğinden ayrıldığından ifade etmektedir.¹²² Osmanlı idaresi V. Grigorios’un cesedine bile sahip çıkılmazken onun yerine seçilen ve hastalanarak ölen II. Evgenios’un (1821-1822) cenazesine sarayın tüm bostancıları katılmıştır.¹²³ Dolayısıyla Babialinin kızgınlığı bir kurum olarak Patrikhane’ye değil, sorumlu olan şahıslara karşı olmuştur. Daha sonra Yunan isyanı devleti teyakkuz haline getirdiği için patrik seçimlerinde ve tayinlerinde bu husus dikkate alınmıştır. İdam edilen V. Grigorios’un ardından yeni bir patrik seçimi için Rum milletine bir buyrultu çıkarılırken patrikler dahil yetkili herkesin devlet aleyhine yönelik fesat hareketlerini hükümete bildirmekle yükümlü oldukları hatırlatılmıştır.¹²⁴ II. Evgenios’un halefi olarak seçilen¹²⁵ III. Antimos (1822-1824), rüşvet suçlaması ile azledilirken daha önce Yunan isyanındaki faaliyetleri de zikredilmiştir. Yeni seçim içinde Padişah II. Mahmut, Rum milleti kimi seçerse patrik olarak onaylayacağını söylemiş ve seçilen Patrik Hrisantos’a (1824-1826) tüm Ortodoksların eylemlerinden sorumlu olduğunu da hatırlatılmıştır.¹²⁶

¹²⁰ Bu dönemdeki ulusalçılar ve Patrikhane arasındaki mücadeleler için bkz. Kemal Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası*, s. 103-107; Herkül Milas, *Geçmişten Bu Güne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İst. 2003, s. 211-220

¹²¹ Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası*, s. 103.

¹²² Karpat, “Ottoman Views”, s. 150.

¹²³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, 5, s. 240-241.

¹²⁴ HAT.,285 / 17094 A, 19 Recep 1236 (22 Nisan 1821)

¹²⁵ HAT, 279 / 16506, 29 Zilhicce 1238 (6 Eylül 1823)

¹²⁶ Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhane’sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 11

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren yapılan patrik seçim ve azillerine Rusya'nun daha çok etki etkileme çabasına girdiğini görmekteyiz. Örneğin 1821'deki Mora isyanında sorumlu oldukları gerekçesiyle Patriğin ve yedi metropolitin idam edilmesinin ardından Rus elçisi bunun Küçük Kaynarca anlaşmasının (Ortodoksların korunması ile ilgili) yedinci maddesine aykırı olduğu iddiasıyla Babıali'ye bir takrir iletmiştir.¹²⁷ Yine Rusya 1840'da patrikliğe seçilen¹²⁸ IV. Antimos'un (1840-1841, 1848-1852) ilk döneminde yolsuzluk gerekçesiyle azledilmesine karşı çıkararak batılı devletlerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Babıali de yeni seçilen V. Antimos'a (1841-1842) gönderdiği buyrultuda yetki ve sorumlulukları hatırlatılarak dış müdahalelere karşı uyarılmıştır. Benzer gerekçe ile Patrik II. İoakim dış devletlerin konsolosları aracılığıyla Patrikhane'ye müdahaleleri karşısında 1863'de görevden alınıp yerine III. Sofronious atanmış ve kendisi selefinin düştüğü hatlara düşmemesi yönünde ikaz edilmiştir.¹²⁹ Başka bir örnekte de Rusya'nın III. İoakim'in ikinci döneminde (1901-1912) patriklik beratının geciktirilmesi üzerine devreye girmeye çalıştığını görmekteyiz.¹³⁰ Aşağıda ayrı bir paragrafta bahsedileceği gibi Rusya, Patrikhane ve *Bulgar Eksarhlığı* arasında yaşanan problemler nedeni ile zaman zaman yaşanan patrik değişikliklerine de müdahil olmaya çalışmıştır.

Kimi zaman patrikler bir takım davranışları nedeni ile metropolitlerin şikâyetleri üzerine de azledilmişlerdir. Hicri 1176 tarihli bir beratta on sekiz kişilik metropolit cemaati, gaddar ve sefih olup Patrikhane'yi aşırı borca soktuğu gerekçesiyle patriğin (muhtemelen III. İoannikos 1761-1763) azlini talep etmişler ve yerine yenisi atanmıştır.¹³¹ Yine 1824'de Metropolitler, mükerrer olarak yaptıkları şikâyetlerle, Patrik III. Antimos'un (1822-1824), hakkındaki suçlamaların araştırılması için azledilmesi talebinde bulunmuşlardır.¹³² Antimos'a rüşvet suçlamalarının yanı sıra, daha önce Yunan isyanındaki faaliyetleri

¹²⁷ HAT, 1317/ 51353, 22 Recep 1236 (25 Nisan 1821)

¹²⁸ HAT, 1631 / 3, 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840); HAT, 1352 / 52859, 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840);

¹²⁹ Atalay, s. 14, 22

¹³⁰ Y.A.HUS, NR. 431 /56,26 Rebiyülevvel 1320 (3 Temmuz 1902)

¹³¹ Külliyyat-ı Kavanin, c. 2, nr. 2959, 15 Zilkade 1176 (naklen Kenanoğlu, s. 96)

¹³² HAT.,774 / 36273, (Üç Rumca şikâyet ekli dört adet belge) 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824); 773/ 36249, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

de zikredilmiştir.¹³³ Onun bir takım uygunsuz davranışları, metropolitlerin azl ve tayinlerinde vesair işlerde akçe almak suretiyle irtikâba cüret eylediği gerekçesiyle daha öncesinden azledilmesine dair bir irade çıkarıldığı hatırlatılmakta ve kendisinin Kayseri'ye sürgün edilmesinden bahsedilmektedir¹³⁴

İlk patriklikinin ardından (1845-1848), metropolitlerin azlini istemelerine isnaden görevden alınan VI. Antimos,¹³⁵ ikinci patrikliği döneminde (1853-1855) yine görevden alınır ve yerine VII. Kirillos seçilir.¹³⁶ Antimos'un azil nedeni rüşvet iddiası olduğu söylenir.¹³⁷ Ancak VI. Antimos'u ilerde (1871-1873) bir kez daha bu makamda görüyoruz.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Bulgar sorunu nedeni ile de patriklik tahtına değişiklikler görmekteyiz. 1870'de Babıali'nin bir Fermanı ile kurulan *Bulgar Eksarhlığı*'nın bağımsızlığını kabul etmeyen Patrikhane, 1872'de Bulgarları aforoz etti ve mücadele Balkan Savaşlarının sonuna kadar devam etti. Patrikhane bu mücadelede ferman nedeni ile Babıali'yi Bulgar taraftarı olarak gördüğü için, bunu protesto etmek maksadıyla peş peşe patrik istifaları yaşandı. İlk olarak 3 Nisan 1860 Pazar günü Bulgarların Paskalya ayınında Rum Patriği'nin adını anmaması üzerine VII. Kirillos (1855-1860) istifa etti. Bulgar ruhban da Patrikhane'yi protesto ederek II. İoakim'in patriklik seçimine katılmadı. Sorunun çözümü için görevlendirilen Âli Paşanın çalışmalarına olumlu katkı vermeyen Patrik II. İoakim de (1860-1863) görevi bırakmak durumunda kaldı.¹³⁸ Daha sonra III. Sophronios (1863-1866) patrik seçildi. Anlaşma için Rus elçisi İgnatiyev devreye girer, onun hazırladığı anlaşmayı da kabul etmeyen Patrik Sofronios da seleflerinin geleneğine uyararak o da istifa eder ve yerine VI Grigorios(1867-1871) seçilir. Yeni Patrik Grigorios, fermanın kilise hukukuna aykırı olduğunu böyle bir kararın ancak tüm Ortodoksların katılımıyla yapılacak bir büyük Sinod'la alınabileceğini söyler. Fakat hükümet, böyle bir Sinod'un toplanmasına izin vermez. Konuyla ilgili Patrik ve

¹³³ Atalay, 11.

¹³⁴ HAT.,775 / 36332, 29 Zilhicce 1240 (14 Ağustos 1825)

¹³⁵ İ.MSM. (İrade, Mesail-i Mühimme) 32 / 928, 29 Zilkade 1264 (27 Ekim 1848)

¹³⁶ C.ADL, 21, / 1281, 23 Muharrem 1272 (5 Ekim 1855).

¹³⁷ Atalay, s. 15.

¹³⁸ İ.HR, 201 / 11496, 7 Muharrem 1280 (24 Haziran 1863)

Sinod arasında anlaşmazlık çıkar, sonunda Babialı, Patrik'ten sağlık gerekçelerini öne sürerek istifasını ister ve Grigorios'un da isitifasıyla VI. Antimos, üçüncü kez patriklik makamına oturur. (1871-1873) 1894'de Babialı'nın balkanlara Bulgar metropolitler atanmasına verdiği izne itiraz eden Patrik VIII Neofitos (1891-1894) da istifa edenler arasına katılacaktır.¹³⁹

Bulgarların Patrikhane'den ayrılmasıyla başlayan süreç ileride iki kilise arasında kilise ve mekteplerin paylaşımı sorununu gündeme getirdi. Babialı'nın sorunları çözmek adına kiliseleri, mektepleri ve ruhbanları denetleme girişimlerine de zaman zaman patrikler istifa ile karşılık verdiler. Patrik III. İoakim (1878-1884), bu tür bir denetime karşı çıktı, hükümetle arası iyice açılınca istifa etmek zorunda kaldı ve yerine IV. İoakim (1884-1887) geçti.¹⁴⁰ Yeni seçilen Patrik V. Dionisios da (1887-1891), bir süre sonra yaşanan sıkıntılar nedeni ile istifa ettiğini, ancak bunun Patrikhane'nin kendi Karma Meclisince kabul edilmediğini söyleyerek hükümetle restleşme yoluna gitti. Talepleri karşılanmazsa tüm okulları kapatmayı ve tüm meclis üyeleri ile birlikte istifa edeceğini söyleyerek Avrupa'da kamuoyu oluşturmaya çalıştı.¹⁴¹ Bundan bir yıl sonra da yeni patrik seçimi yapıldı ve VIII. Neofitos (1891-1894) seçildi.¹⁴² Benzer bir durum III. İoakim'in son dönemlerinde (1912) yaşandı. Kiliseler ve mektepler sorununun beklentileri doğrultusunda sonuçlanmaması ve hükümetin Patrikhane'ye müdahale ettiği şeklindeki iddiaları ile kamuoyu oluşturmak adına istifa seçeneğini gündeme getirdiği fakat istifasının Patrikhane meclislerince kabul edilmediği haberleri basına yayıldı.¹⁴³ Bu dönemlerdeki patriklik tahtındaki değişiklikler bir yandan kendi iç sorunları, bir yandan da Büyük devletlerin arasındaki güç-

¹³⁹ Patrikhane ve Bulgar Kiliseleri mücadelesi için bkz. Salih İnci, "Balkanlarda Mezhep Kavgaaları ve Kili: Nüfuz Mücadelesi", Yeni Türkiye Rumeli - Balkanlar Özel Sayısı - III, Yıl21, Sayı 68, Ankara 20: 3040-3051.

¹⁴⁰ Evangelos Kofos, "Attempts at Mending the Greek-Bulgarian Ecclesiastical Schism (1875-1902)", *Balkan Studies*, Volume 25, Number 2, Selanik, 1984, s. 358-359; Bozkurt, s. 173.

¹⁴¹ Atalay, s. 27; Bozkurt, 174.

¹⁴² Y.PRK. DH. (Yıldız Perakende Dahiliyye Nezareti Maruzatı), 4, / 63, 25 Rebiyyülahir 1309 (28 Kasım 1891).

¹⁴³ İktiham, 6 Nisan 1328/ 19 Nisan 1912; 19 Temmuz 1328 / 1 Ağustos 1912; 20 Temmuz 1328 / 2 Ağustos 1912; (Naklen, Atalay, s. 83)

ler dengesine göre şekillenmeye başladı. Bu durum, dönemin yabancı elçilerinin yazışmalarına da konu olmaktadır.¹⁴⁴

Patrik VIII. Neofitos'un (1891-1894) istifası sonrası yapılan seçimde ilginç bir durum yaşanır. VII. Antimos (1895-1897) seçimde oyların yarısını alır, ancak seçim için bir fazla oy gerekmektedir. Kargaşa Sadarete kadar ulaştı. Ocak 1895'te peş peşe yapılan yazışmalarla sorunun çözülmesi istenildi.¹⁴⁵ Sonunda sorun Patrik Kaymakamı'nın (Vekil) oyunun iki oy sayılacağını duyurmasıyla giderildi ve VII. Antimos patrik seçilebildi. Antimos seçimde gösterilen kolaylık için Padişaha bir teşekkür ziyaretinde bundu.¹⁴⁶ Antimos, patriklik döneminde Sinod üyeleri ile Bâbîâlî arasında bir denge politikası gütmek ve Avrupa basınında aleyhindeki yayınları engellemeye çalışarak vakit geçirmekle itham edildi¹⁴⁷. Ancak iki yıl dayanabilen Antimos, istifa etti ve yerine Kuşadası Metropolit V. Konstantinos (1897-1901) seçildi.¹⁴⁸ Patrik seçimlerinde, V. Konstantinos örneğinde olduğu gibi zaman zaman bir patriğin istifasıyla boşalan makama yeni bir patrik seçilene kadar patrik kaymakamlığına atanan kişi yapılan seçimlerde patrik olarak seçildiğini de görmekteyiz.¹⁴⁹

V. Konstantinos'dan sonra ikinci kez (1901-1912) patriklik makamına yunanlıların desteğiyle III. İoakim gelir. 1897 Osmanlı Yunan savaşında Yunanlıların aldığı yenilgiden beri İstanbul'daki Hellenlerin konumları iyice zayıflamıştır. Bunu güçlendirmek için Yunan devleti patrikliğe dirayetli birisinin seçilmesi için çaba sarf etmiş ve sonunda seçilen ve ölünceye kadar bu görevde kalan III. İoakim, kiliseler ve mektepler sorunu ile Patrikhane'nin yetkileri meselesinde Babıalî'yi en çok uğraştıran bir isim olmuştur.¹⁵⁰ Dolayısıyla devletin son yıllarına doğru patrik tahtındaki değişikliklere batılı büyük devletlerin

¹⁴⁴ Bozkurt, *age.*, 174, 176.

¹⁴⁵ BEO (Babıalî Evrak Odası), 550 / 41191, 16 Recep 1312 (13 Ocak 1895); Y. A. HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 317, / 5, 17 Recep 1312 (14 Ocak 1895) .

¹⁴⁶ Y. PRK. TŞF.(Yıldız Perakende Evrakı Teşrifati Umumiye Dairesi)4, / 82, 29 Zilhicce 1313 (11 Haziran 1896)

¹⁴⁷ Atalay, s. 31.

¹⁴⁸ BEO. 907, / 67983, 11 Ramazan 1314 / 1897

¹⁴⁹ Y. A. RES (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat)85, / 5, 8 Ramazan 1314 / 10 Şubat 1897.

¹⁵⁰ Atalay, s. 35-75.

desteğini arkasına alan Yunan krallığının da müdahil olmaya çalıştığını görüyoruz.

Osmanlı Dönemi'nin son patriği V. Yermanos'un (1913-1918) azli ve yeni seçim süreci de ilginç gelişmelere neden olur. Patrikhane'de yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Yunanistan'daki "Kralcılar"la "Venizelistler" arasındaki tartışmanın etkileri görülür. Osmanlı'nın Birinci Dünya savaşından mağlup çıkmasıyla "Megali İdea"cı görüşleri ön plana çıkan "Venizelist"ler Patrikhane'de güç kazanır. Dolayısıyla Patrikhane, yeni dönemde konjektöre daha uygun, "Megali İdea"nın hayata geçirilmesini sağlayacak daha aktif bir patrik seçmeye karar verir. Venizelist karşıtı olan Patrik Yermanos V, geçmişte İttihat ve Terakki yönetimine taviz vermekle, cemaatin haklarını savunmamakla, suçlanır, Patrik, ayrıca itibarsızlaştırmak adına basında suistimal, hırsızlık gibi şahsı ile ilgili suçlamalara da muhatap olur. Bu tür gerekçelerle Patrik, 12 Ekim 1918'de istifa ettirilerek yerine tam bir "Megali İdea" taraftarı olan Bursa Metropoliti Dorotheos, "Patrik Vekili" sıfatı (*İocum Tenens*) ile seçilir. Böylece V. Yermanos, Osmanlı Hükümeti'nden aldığı beratla patriklik makamına çıkan en son patrik olarak tarihe geçer. Aslında 1921-1923 arası patrik olan IV Meletios Osmanlı Dönemi'nin son patriğidir. Ancak savaşın getirdiği kargaşalı dönemde Patrikhane Osmanlı ile resmi ilişkilerini kestiğini ilan ettiği için Meletios, Osmanlı hükümetinden berat almamıştır.¹⁵¹

Patrik vekili Dorotheos'un uzun süre (1919-1921) vekil olarak kalması da patrik seçimleri ile ilgili tartışmaları gündeme getirir. Savaş sonrası kurulan Tevfik Paşa hükmeti Rumlarla iyi ilişkiler kurmak ve birlikte çalışmak adına Meclis Başkanı Ahmet Rıza'yı Patrikhane'ye gönderir. Ardından yeni seçilen Dorotheos, Ekim 1918'de Sultan Vahdettin'i ziyareti eder.¹⁵² Ama Nizamnâmeğe göre 40 gün içerisinde seçim yapılması gerekirken bu süre çoktan aşılmıştır. Hem Adliye ve Mezahip Nezareti, hem de Meclis-i Vükela'da bu rahatsızlık dile getirilir ve Patrikhane'ye bildirilir, Patrikhane en kısa zamanda seçimlerin

¹⁵¹ Atalay, s. 97-98, 134-135.

¹⁵² Alexis Alexandris, *The Greek Minority of İstanbul And Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens, s. 63.

yapılacağını bildirir.¹⁵³ Ancak Dorotheos, Ocak 1919'da başlayan Paris görüşmelerine tam bir siyasi aktör olarak fiilen katılır, ilerleyen günlerde Patrikhane doğrudan hükümetle görüşmeyi redderek tüm ilişkilerini kestiğini ve 16 Mart 1919'da da Yunanistan'la birleştiğini ilan eder¹⁵⁴ Bu bir bakıma artık bundan sonra patrik seçimlerinde Osmanlı hükümetinin muhatap alınmayacağı anlamına gelir, yeni seçimde daha çok Yunanistandaki dengeler hesaba katılacaktır. Yeni seçim için en şanslı adaylar ikisi de megalı ideacı olan Dorotheos'la Amasya Metropoliti Yermanos Karavangellos'tur. Cemaat içinden gelen tepkiler nedeni ile Patrikhane Meclisi 23 Ekim 1919'da toplanır. Bu toplantıdan seçim yerine Venizelos'un tavsiyeleri doğrultusunda, Dorotheos'un patrik vekili olarak göreve devamı yönünde karar çıkar. Ancak Patrikhane'de Venizelis karşıtı olan, bu nedenle eski durumun devam etmesini istedikleri için "Statükocu" olarak da isimlendirilen ve Yunan Kralına daha yakın grup arasında tartışmalar eksik olmaz. İkinciler eski Nizamne'ye göre bir meclis oluşturulmasını isterken Venizelistler buna karşı çıkar ve seçime Yunanlıların da katılmalarında ısrar eder. Bu arada Patriklik Karma Meclisi'nin 29 Ekim ve 11 Kasım 1919'da Yunanlıların seçimlere katılmayacağı yönündeki kararları Dorotheos ve Venizelistlerin girişimleri ile değiştirilir. Dorotheos'un seçimi ısrarla erteleme nedeni de kendi taraftarlarının Patrikhane'de hala yeterli güce ulaşamamaları nedeni ile yapılacak bir patriklik seçiminde muhaliflerin kazanacağı endişesidir. Bu arada Patrik Vekili eski Nizamne'yi de değiştirmeye çalışır, fakat bu mümkün olmaz. Patrikhane'nin bu hırslı vekili, siyasi bir temsilci gibi katıldığı Londra Konferansı sırasında ölür. (6 Mart 1921)¹⁵⁵

Dorotheos'un ölümüyle patrik vekilliğine Venizelos taraftarı olan Kayseri Metropoliti Nikolas seçilir (19 Mart 1921). Bu değişikliklerden artık Türk hükümetini haberdar etme gereği duyulmaz.¹⁵⁶ Patrik seçiminin uzmasında hala Yunanistan ile Patrikhane arasındaki görüş farklıkları

¹⁵³ Sabah, 1 Kanunisanı, 1335/1 Ocak 1919; (naklen Atalay, *age.*,s.102)

¹⁵⁴ Alexandris, *The Greek Minority*, s. 56-57.

¹⁵⁵ Atalay, s.104-106, 123-124.

¹⁵⁶ Agy.,s.104-106, 133.

yatmaktadır. Patrikhane'nin bu seferki yeni adayı, kralcılar yönetiminde oldukları için Yunanistan'dan kovulan koyu bir venizelist olan eski Atina Başpiskoposu Meletios Metaksis'dir.¹⁵⁷ Hem Yunan hükümeti hem de İstanbuldaki taraftarları Metaksis'in seçilmesine şiddetle karşıdılar. Patrikhane otoriteleri üç yıldır boş olan patriklik makamı için artık seçime gitme kararı alırlar. Seçime eski Atina Başpiskoposu Meletios, Kayseri Metropoliti aynı zamanda Patrik Vekili Nikolaos ve Amasya Metropoliti Yermanos olmak üzere üç aday girmiştir. Seçim 1862 tarihli Rum Patriklik Nizamnâmesine göre değil de, Patrikhane tarafından bir yıl önce karar verilmiş olan usule göre yapılmıştır Aralık 1921'de 16 oyla IV. Meletios Metaksis Patrik olmuştur. Ancak kilisedeki üst düzey ruhbanların çoğu seçimdeki laiklerin baskınlığını protesto ederek buna karşı çıkarlar. Ayrıca Kutsal Sinod'un on iki üyesinden yedisi seçimlerdeki hukuksuzluk nedeni ile istifa ederler. Zira her ne kadar Türk hükümeti tanınmasa da mevcut seçim Nizamnâmesi halen yürürlüktedir. Atina'da seçimin hükümsüz olduğunu ilan eder. Fakat tüm bu tartışmalı ve şaibeli seçimlere rağmen Meletios patriklik makamında kalmaya devam eder.¹⁵⁸

Yeni Patrik, görevde kaldığı sürece Türk Milli mücadelesinin en şiddetli muhaliflerinden biri olur. Bu dönem Patrikhane'nin siyasallaşmasının zirve dönemidir. Ancak Yunanlıların İzmir'den kaçışıyla şartlar Meletios'un ve venizelistlerin aleyhine döner. Meletios Türklere sıcak mesajlar vermeye çalışır. Bu şartlar altında Lozan'a gidilir. Türk heyeti Patrikhane'nin tümüyle yurt dışına çıkarılmasında ısrar eder. Oldukça uzun süren tartışmalarsonunda Patrikhane'nin eski ayrıcalıklarından arındırılmış sadece ruhani bir kurum olarak kalmasına izin verilerek sonuçlanır. İstanbulda gösteri yapan Rumlar da Meletios'u istifaya çağırırlar.¹⁵⁹ Meletios, Lozan'da varılan mutabakat gereği Venizelos'un da isteğiyle, sağlık sorunları bahanesi ile Kutsal Sinod'dan aldığı üç aylık izinle, 10 Temmuz 1923'de İngiliz refakatindeki bir gemi ile İstanbul'u terk ederek Aynaroz'a gider, 2 Ekim'de de istifa ettiğini açıklar. Bu arada

¹⁵⁷ Metaksis'le ilgili geniş bilgi için bkz. Vasilios Stavridis, "Two Ecumenical Patriarchs from America: Meletios IV Metaxis and Athenagoras I Spyru (1948-1972)" *The Greek Orthodox Theological Review*, Vol. 44. Nos. 1-4, Brookline, 1999. s. 55-62.

¹⁵⁸ Alexandris, *The Greek Minority*, s. 69-74.

¹⁵⁹ HR.İM., dosya 46, gömlek 25, 1923. 06.02.

Patrikhane’de yeni seçim için harekete geçer. Sen Sinod Meclisi valiliğe başvurmuş ve seçimle ilgili izin talep etmiştir. Türk hükümeti de yeni seçilecek patrikle ilgili şartları içeren bir tezkireyi Patrikhane yetkililerine gönderir. İstanbul Vali Yardımcısının imzasıyla sunulan tezkerede katılacak adayların Türkiye vatandaşı olup Türkiye içerisinde görevli olmaları gerektiği ifade edilir, aynı şartlar patrik seçilecek kişi için de geçerlidir. Tezkerenin seçimle ilgili olarak belirlediği şartlar 1862 tarihli Patriklik Nizamnâmesi’yle benzerlik gösterir. Nizamnâme ’de yer alan adayların Osmanlı vatandaşı olması zorunluluğu; tezkerede de Türkiye vatandaşı olma zorunluluğu ile birlikte korunmuştur. Fakat yeni devletin sınırları Osmanlı Devleti’yle karşılaştırınca daraldığı için; Yunanistan sınırlarında kalmış birçok metropolit oy kullanmayacağı gibi patriklik için de aday olamayacaklardır. Ayrıca metropolitlerden üç kişilik bir komisyon kurulacak ve en az üç kişilik aday metropolitlerin listesi Vilayete bildirilecektir. Vilayet tarafından uygun görülmeyen adaylar listeden çıkarabilecektir.¹⁶⁰

Fener Patriklerine Dair İstatistiksel Bir Değerlendirme

Burada son olarak patriklik tahtında meydan gelen değişikliklerle ilgili istatistikler üzerinden giderek bir değerlendirme yapabiliriz. Konumuz her ne kadar Osmanlı Dönemi olsa da biz burada Bizans’tan günümüze patriklik tahtında meydana değişiklikleri birlikte değerlendireceğiz.

Patrikhane yıllığına baktığımızda İstanbul Kilisesi’nin kurucusu sayılan havari Andreas’tan mevcut Patrik Bartholomeos’a kadar toplam 270 kişinin (önceleri piskopos ya da başpiskopos olarak anılanlar dahil) bu kilisenin en üst ruhani temsilcisi konumunda bulunduğunu görmekteyiz. Bunun 158 tanesi 1453’ten önce olup, geriye kalan 107 tanesi Türk hâkimiyeti (Türkiye Cumhuriyeti Dönemi dahil) döneminde görev yapmıştır.¹⁶¹Sayılarla ilgili değişik kaynaklarda farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Örneğin Stavridis, Sardeon Metropolitleri Yermanos’un “*Fetihten Sonraki İstanbul Patrikleri Kataloğu*” adlı iki ciltlik (İstanbul, 1935-1938) eserinde, 1453-1923 arasında toplam 101 patriğin görev

¹⁶⁰ Bu dönemdeki olaylarla ilgili geniş bilgi için bkz. Macar, 79 vd.; Atalay 197 vd.

¹⁶¹ *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu* s. 607-616.

yaptığını aktarır, Bizans'la birlikte (muhtemelen Roma dönemindeki piskoposları dahil etmez) bu sayının 162 olduğunu söyler.¹⁶²

Osmanlı öncesi dönemde ikinci kez bu göreve gelen patriklerin sayısı on beş kişi ile sınırlı kalırken Osmanlı Dönemi'nde bu rakam çok daha fazladır. (Bununla ilgili aşağıda yüzyıllara göre verdiğimiz istatistikte detaylı olarak görülecektir.) Elçin Macar da, başka kaynaktan naklen verdiği bilgiye göre; Cobham'ın "*İstanbul Patrikleri Kataloğu*"nda 36-1884 yılları arasında patriklerin akibeti ile ilgili olarak şunları aktarır; "Bu sürede yüz kırk azil, kırk bir istifa, üç zehirlenme, iki öldürülme, bir boyun vurma, bir kör edilme, bir suda boğulma, bir idam, bir boğdurma gerçekleşir. Buna göre patriklerin ancak 137'si görev sürelerini ecelleriyle tamamlayabilmişlerdir".¹⁶³ Bu verilerin tümünü topladığınızda tüm patriklerin sayısından fazla bir rakama karşılık gelmektedir. Balkan Tarihi üzerindeki çalışmalarıyla bilinen Leften Stavros Stavrianos da verdiği istatistikte on beş ve yirminci yüzyıl arasında 159 patriğin görev yaptığını, bunun 105'inin Türkler tarafından azledildiğini, çoğu gönülsüz olmak üzere 27 kişinin istifa ettiğini, boğulma, zehirlenme ve idam olmak üzere 6 kişinin değişik şekillerde öldürüldüğünü, sadece 21 kişinin resmi görevde iken doğal bir şekilde öldüğünü yazar.¹⁶⁴ Stavrianos'un rakamları da çok abartılı görünmektedir. Zira "*Patriklik Yıllığı*"nda Osmanlı Dönemi patriklerinin sayısı 107 iken, yazar 159 rakamını veriyor, bunun da 105'inin azledildiğini söylüyor ki buna göre neredeyse ikisi hariç Türk dönemindekilerin hepsi azledilmiş oluyor. İlber Ortaylı da 159 patriğin Osmanlı devrinde 105'inin azledildiğini, 27 sinin istifa ettiğini, beş altı kişinin de birkaç kere azledildiğini söyleyerek¹⁶⁵ benzer verileri kullanıyor. Biz paragrafın başında verdiğimiz rakamlara, Patrikhane'nin her yıl yayımlanan resmi yıllığının 2009 tarihli olanını esas alarak ulaştık. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz gibi biz, 9'u Cumhuriyet Dönemi olmak üzere Türk Dönemi'ndeki patriklerin toplam sayısının 107 civarında olduğunu düşünüyoruz. Bu rakam yukarıda bahsettiğimiz Sardeon Metropoliti

¹⁶² Vasilios Stavridis, *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu (1435- Simeron)*, s.60.

¹⁶³ Macar, s. 44 (38 nolu dipnot)

¹⁶⁴ L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, Rinehart&Company, New York : 1958, s. 150.

¹⁶⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diploması, Seçme Eserler*, İst. Türkiye İş Bank. Yay, 2008. s. 22

Yermanos'un 1453-1923 arası için verdiği 101 (Cumhuriyet'le birlikte 110'a ulaşıyor) rakama çok yakın durmaktadır. Diğer verilerdeki farklılıklarla ilgili birkaç şey söylemek gerekirse; İlk akla gelen Osmanlı Dönemi'nde kimi patriklerin ister istifa, isterse azil yoluyla olsun birden çok göreve gelmeleri söz konusudur. Buradan hareketle her bir taht değişikliği, sanki yeni bir patriğin tahta geçişi gibi görülmüş olabilir ki Osmanlı Dönemi boyunca 98 civarında patrik görev yapmış ancak kimi patrikler birden çok bu makama geldikleri için patriklik tahtında aşağı yukarı 163 kez değişiklik yaşanmıştır. Buradan hareketle Osmanlı'da görev yapan patriklerin sayısını 160 civarında gösterenler büyük olasılıkla tekrarları da saymışlar ve her bir değişimi yeni bir patrik gibi kabul etmişlerdir.

Bizans dönemindeki patriklerin sayısı Osmanlı Dönemi'nden daha fazla olmakla birlikte, Osmanlı Dönemi'nde yaşanan taht değişiklikleri Bizans'takine yakın rakamlara ulaşmaktadır. Farklı verilerle ilgili bir başka neden de Osmanlı öncesi dönemle, sonrası dönem rakamları aktarılırken karıştırılmış olma ihtimali olabilir. Bir diğer neden de Patrikhane yıllığında bazı isimler sayılmamış olabilir, ancak bir haftalık görev yapan patrik bile (II. Kirillos'un ilk dönemi 4-11 Ekim 1633) sayıldığına göre bu düşük bir ihtimaldir. Fakat patriklik listelerinde "Patrik Vekili" olarak görev yapanlar yer almıyor, yukarıdaki abartılı rakamlara belki bunlar ilave edilmiş olabilir. Son bir ihtimal de patriklerden bahsedilirken Kudüs, Antakya, İskenderiye, Ermeni Patrikleri gibi diğer Doğu Patrikleri de ilk verilen kaynakta bu sayıya dahil edilmişken, sonraki aktarımlarda bu ayırım gözden kaçmış ve hepsi birden Fener Patrikleri'ndeki değişimler olarak aktarılmış olabilir.

Sonuç

Ortodoks Hristiyan dünyasının en önemli kiliselerinden biri olan İstanbul Kilisesi Başpiskoposu'nun ve aynı zamanda Patriği'nin seçimi önemli bir olaydır. Seçimler elbette Ortodoks teolojinin temellendirdiği dini referanslara göre yapılmaktaydı. İsa'nın havarilerini ifade eden on iki kişilik Kutsal Meclis, Mesih'in bedenleşmiş halini temsil eden kilisenin başını seçeceklerdir. Bu da doğal olarak Tanrının inayeti altında, kutsal ruhun koruması ve yönlendirmesi

ile gerçekleşen ilahi bir lütufla olacaktır. Seçilecek kişi, Roma'daki gibi yanılmaz kabul edilmese bile onun ruhani bir önceliği ve önderliği vardır. Biz olayın bu şekildeki teolojik izahını ve teorik yorumunu bir kenara bırakarak pratikteki uygulamalarına bakıyoruz. Bizans döneminde oluşturulan seçimle ilgili prosüdürlere ve geleneklere Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde de, kısmi değişikliklerle birlikte, devam ettirilmiştir. Her üç dönemde de üç temel aktör olmuştur. Bunlar; patrik, Kilise Kutsal Sinod'u ve siyasal erklerdir. Sonuncusu dönemlere göre kral – imparator - devlet başkanı gibi farklı isimlerle tanımlanmıştır. Burada kilise, Bizans'tan farklı olarak yeni dönemde karşısına çıkan ve önceden "öteki olarak" tanımlanan siyasal erki, tıpkı daha önce düşman olarak tanımlanan Roma kralında olduğu gibi, meşrulaştırmayı bilmiştir.

Ancak çalışmamızın başında Bizans'la ilgili verdiğimiz örnekler de gördüğümüz gibi Osmanlı Dönemi'nde de, dönemin kendisine ait sosyal, ekonomik, siyasal ve uluslararası şartlara bağlı olarak, üç temel aktöre etki eden, gerektiğinde onları yönlendiren "diğer aktörler" devreye girmiştir. Burada son olarak yüzyıllara göre değişen bu aktörleri, patriklik tahtında meydana gelen değişikliklerle birlikte tekrar hatırlayarak çalışmamızı sonlandırmış olalım.

Fetihten sonraki ilk yarım asırda (1453-1502) 13 patrik görev yapmış ve bazılarının birden çok bu göreve atanmaları nedeni ile patriklik tahtı 21 kez el değiştirmiştir.¹⁶⁶ Geçiş dönemi olma özelliği taşıyan bu süreçte, Bizans'tan kalma kilise içi rekabetler, İstanbul ve Trabzonlu Rum ailelerin rekabeti, Eflak prenslerinin etkisi, pişkeş miktarları ve saraya yakınlık tahttaki değişimlere etki eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

On altıncı yüzyıl ile ilgili istatistiklere baktığımızda, 1502-1602 yılları arasındaki 100 yıllık sürede 14 patrik görev yapmış, azil ve yeniden seçimler dolayısıyla da 20 kez patriklik makamında değişiklik yaşanmıştır.¹⁶⁷ Bu veriler gerek bir önceki yarım yüzyıl ile gerekse sonraki yüzyıllar ile karşılaştırıldığında en istikrarlı bir dönemdir. Bunda özellikle Kanuni gibi dirayetli Sultanlara yakın olma ve onların desteğini alma önemli olmuştur. Patrikle-

¹⁶⁶ *İmerologion tu İkumeniku Patriarhius*. 611.

¹⁶⁷ *Age.*, s 611-612

re sarayın güveni devam etmektedir. Bir önceki yüzyılda taht değişikliklerine etki eden unsurlar bu dönem içinde geçerlidir, ancak yeni yükselmeye başlayan Fenerliler daha etkin olmaya başlamışlardır.

On yedinci yüzyılda 1602-1702 arasındaki 100 yıllık sürede ise patriklerin sayısı 27 olmasına rağmen söz konusu sürede patriklik tahtında 53 kez değişiklik yaşanmıştır. Bu da bir ortalamaya vurulduğunda yirmi aylık bir süreye karşılık gelmektedir. Bu dönem taht değişiklikleri bakımından en fazla istikrarsızlığın yaşandığı dönemdir.¹⁶⁸Tahttaki değişimlere etki eden en büyük unsur bir önceki yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve bu yüzyılda doruğa uzanan Katolik ve Protestan devletlerin kendilerine yakın isimleri patrik seçtirme yarışdır. Pişkeş, kilise içi muhalefet ve Fenerlilerin etkileri de hala devam etmektedir. Bu dönemde devletin artık patriklere güveni sarsılmıştır. Zira ilk idamlar bu yüzyılda gerçekleşmiştir.

On sekizinci yüzyıldaki, 1702-1801 arasında, istatistiklere baktığımızda da 25 patriğe karşılık azil ve yeniden seçimler dolayısıyla patriklik tahtında 34 kez değişiklik yapıldığını görmekteyiz.¹⁶⁹Bu dönemde tahttaki değişiklikler, bir önceki yüzyıla göre daha azdır, dolayısıyla daha istikrarlı bir görüntü karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz bu dönemde önceki unsurlara ilave olarak taht değişikliklerine etkilemeye çalışan yeni bir aktör olarak Ortodoksların hamisi sıfatıyla Rusya da devreye girmeye başlar.

On dokuzuncu yüzyıla geldiğimizde ise 1801-1901 arasında 26 patrik görev yaparken patriklik tahtında 35 kez değişiklik olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yirmi yılında (1901-1918) ise iki patrik görev yapmıştır.¹⁷⁰Bu dönem bir önceki yüzyıl ile karşılaştırıldığında hemen hemen birbirine yakın oranlarda bir taht değişikliği olduğunu görmekteyiz. Ancak yapılan yeni düzenlemelerle seçimler daha kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Buna rağmen seçimlerde hala iç ve dış unsurlar etkili olmaya devam etmiştir. Özellikle Rus etkisi çok daha belirgindir, ama diğer batılı devletler de sürece etki etmeye çalışmaktadırlar. Bu

¹⁶⁸ Age.,s. 612-614.

¹⁶⁹ Age.,s. 614-615

¹⁷⁰ Age.,s. 615-616

yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan bağımsız balkan devletlerinin ki özellikle Yunan ve Bulgar devletlerinin Patrikhane ile olan ilişkileri de önemli olmaya başlamıştır. Bu yüzyılda artık Babıali için patriklerde aranan en önemli özellik devlete sadakattir. Zira iç ve çoğunlukla dış nedenlerden dolayı en azından bazı patrikler potansiyel tehdit unsuru olabileceklerdir. Ayrıca tüm zamanlardaki değişimlere etki eden diğer unsurlar arasında patriklerin sağlık durumları, şahsi özellikleri, kabiliyetleri, temsil yetenekleri, kendi ruhbanları ve cemaati ile olan ilişkileri de önemli olmuştur.

Kaynaklar :

G.W.H.Lampe (ed). *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford University Press, 1972

Akyıldız, Ali. "Tanzimat" *DİA*, 40/1-10.

Arrnakis, G. Georgiades. "The Greek Church of Constantinople and The Ottoman Empire", *The Journal of Modern History*, Vol 24, No 3 (Sep. 1952), ss. 235-250.

Atalay, Bülent. *Fener Rum Ortodoks Patrikhane'sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, (Komisyon), İstanbul 2010.

Decei, Aurel. "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet İçin Yazdığı Ortodoks İ'tikad-Namesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1953, s.99-116.

Düstur, I. Tertip, C.II, 1289.

Emperors Patriarchs and Sultans of Constantinople 1373-1513, An Anonymous Greek Chronicle of The Sixteenth Century (Trans. And Commentary by Marios Philippides) Hellenic College Press, Brookline 1990.

Hussey, J. M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Pres, 1990.

İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus 2009, (2009 Yılı Patrikhane Yıllığı), Ekdisis İkumeniku Patriarhiu, Selanik, 2009.

İnalçık, Halil. "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, 23/1991, ss.407-435.

İnci, Salih. "Balkanlarda Mezhep Kavgaları ve Kiliselerin Nüfuz Mücadelesi", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III*, Yıl 21, Sayı 68, Ankara 2015. ss.3040-3051.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (1-5) (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2005.

Karaca, Filiz. "Pişkeş", *DİA*, 34/294-296.

Karpat, Kemal. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, İst. 2004

....."Ottoman Views and Policies Towards The Orthodox Christian Church", *Greek Orthodox Theological Review*, Volume 31, No. 1-2, Brookline 1986, ss.131-155.

Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul, 2004.

Kofos, Evangelos. "Attempts at Mending the Greek – Bulgarian Ecclesiastical Schism (1875-1902)", *Balkan Studies*, Volume 25, Number 2, Selanik, 1984, ss. 347-368.

Konortas, Paraskevas "Osmanlı İmparatorluğunda En Üst Düzey Ruhban Sınıfının ve Özellikle Patriğin Konumu Üzerine Bazı Hipotezler (1453-1923)", *Ortodoksia* (II. Period) Yıl 7, sayı 3, Selanik 2000 (Temmuz-Eylül), ss. 461-480.

....."Tarihi Uzlaşmadan Entente Cordial'e", *Tarihi Siyasi Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, (Der. Cengiz Aktar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, ss.27-68.

Macar, Elçin, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İst.,2003.

Ortaylı, İlber. *Osmanlıda Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler*, İst. Türkiye İş Bank. Yay, 2008. s. 22

Osmanlı Arşiv Belgeleri.

Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi*.(Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999 (Beşinci baskı)

Pertusi, Agostino. *İstanbul'un Fethi I, Çağdaşların Tanığı* (çeviren ve notlar ekleyen Mahmut H. Şakiroğlu),İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004.

Runciman, Steven. *The Great Church in Captivity*, New York : Cambridge University Press, 1968.

.....*The Byzantine Theocracy*, : London - New York – Melbourne, Cambridge University Press, 1977.

Seidler, G.L. *Bizans Siyasal Düşüncesi* (çev. Mete Tunçay), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Stavridis, Vasiliios. *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu 1453-Simeron*, Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 1987.

....."A Concise History of The Ecumanical Patriarchate", (Trans. From the Greek George Dion. Dragas), *Greek Orthodox Theological Review*, 45 /1-4, 2000, ss. 57-140

Stavrionis, L. S. *The Balkans Since 1453*, Rinehart&Company, New York : 1958.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, 7.basım, s. 157-159

<http://www.patriarchate.org/patriarchate/former-patriarchs/jeremias> (erişim13.05.2014)

<http://www.ec-patr.org/list> (erişim tarihi 19.05.2014)

http://en.wikipedia.org/wiki/Patriarch_Gabriel_II_of_Constantinople
(erişim tarihi 19.05.2014)

http://en.wikipedia.org/wiki/Patriarch_Parthenius_III_of_Constantinople
(erişim. 19.05.2014)

